

Landrapport Nederland

Datum	9 november 2020
Status	definitief

Colofon

Directoraat Generaal Langdurige Zorg
Directie Maatschappelijke Ondersteuning

Bezoekadres:
Parnassusplein 5 2511 VX Den Haag

Contactpersoon

national delegate Holocaust remembrance, education and research

Versie

Opdrachtgever

Auteur

Projectnummer

Bijlage(n)

IHRA

ernst steigenga

Termijn rubricering

Datum vaststelling

Behandeld door

Vastgesteld door

Aantal pagina's

Exemplaarnummer

62

Inhoudsopgave

1	Voortgang 2012-2019	7
1.1	Nederland in de Tweede Wereldoorlog	7
1.1.1	Inval	7
1.1.2	Uitsluiting en moord	7
1.1.3	Collaboratie	8
1.1.4	Verzet	10
1.1.5	Bevrijding	11
1.1.6	Oorlog in Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen	11
1.1.7	Ontvangst in Nederland van Joden na de oorlog	11
1.2	Herinneringscultuur in Nederland	12
1.2.1	Herdenken in Nederland	13
1.2.3	Betrokkenheid bevolking	16
1.3	Organisatie van Oorlogs- en Holocaustherdenking in Nederland	16
1.4	Beleidsontwikkelingen van 2012 tot 2019	18
1.4.1	Beleidsontwikkeling bij VWS	19
1.4.2	Beleidsontwikkelingen overige departementen	21
1.5	Politieke ontwikkelingen	23
1.5.1	Bestrijding antisemitisme	23
1.5.2	75 jaar vrijheid	24
1.5.4	Holocaustontkenning	25
1.5.5	Erfgoed	25
1.5.6	Beladen erfgoed	26
1.6	Rechtsherstel	27
1.6.1	Rijksoverheid	27
1.6.2	Lokale overheden	27
1.6.3	Ondernemingen	28
1.8	De Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in het onderwijs	29
1.8.1	Lesmateriaal	31
1.8.2	Educatie	32
1.8.3	Opleiding van leerkrachten en excursies	34
1.8.4	Nieuwe media	35
1.8.5	De rol van persoonlijke verhalen in het onderwijs over de Holocaust	35
1.8.6	Effectiviteit van het onderwijs over de Holocaust	36
1.9	Academische programma's	37
1.9.1	European Holocaust Research Infrastructure (EHRI)	40
1.10	Herinneringscentra en Musea	41
1.10.1	Herinneringscentra	41
1.10.2	Musea	44
1.11	Sinti en Roma in Nederland	44
1.12	Activiteiten in internationaal verband	46

1.12.1	ISC Sobibor	46
1.12.2	IC Arolsen Archives	46
1.12.4	Internationale activiteiten Kamp Westerbork	47
1.12.5	Internationale activiteiten Platform WOII	47
1.13	Verklaring van Stockholm en besluiten van de IHRA	47
2	Prioritaire thema's	49
2.1	Holocaustontkenning en -verdraaiing	49
2.2	IHRA-werkdefinitie over Holocaustontkenning en -verdraaiing	49
2.3	Bestrijding antisemitisme	50
2.3.1	IHRA-werkdefinitie antisemitisme	50
2.4	Bestrijding van antiziganisme	51
2.5	Statistieken discriminatie	51
2.6	Haatdelicten en haatzaaien	53
2.6.1	Statistieken haatdelicten	54
2.7	Holocaust-gerelateerd materiaal	54
2.8	Juridische uitdagingen	56
2.9	Relatie met het maatschappelijk middenveld	56
3	Genociden	58
3.1	Herdenking Porajmos	58
3.2	Herdenking vervolging of genocide van andere groepen	59
4	Toekomstig werk	60
4.1	Bekendheid IHRA in Nederland	60
4.2	Kennis over IHRA bij maatschappelijke organisaties	60
4.3	Focus op andere gebieden	60
4.4	Lidmaatschap IHRA	61

Bijlagen

1 - Lijst van publicaties

2 - Lijst van monumenten

3 - Lijst van projecten van de Anne Frank Stichting

4 - Lijst van projecten en activiteiten van het Nationaal Comité 4 en 5 mei

5 - Overzicht van onderzoek en overige activiteiten

De International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) is gebaseerd op de Stockholm Declaration uit 2000, indertijd ondertekend door MP Kok. Nederland is vanaf het eerste uur actief lid van de IHRA. IHRA is de 34 lidstaten tellende internationale organisatie voor educatie over, herdenken van en wetenschappelijk onderzoek naar de Holocaust, en de bestrijding van antisemitisme. De IHRA is ontstaan uit zorg over gebrekkige kennis onder de Westerse jeugd over de Holocaust, de Tweede Wereldoorlog en de link met de huidige samenleving.

Eén van de belangrijkste instrumenten van de IHRA is het mechanisme van landrapporten. Andere instrumenten zijn bijvoorbeeld de halfjaarlijkse plenaire bijeenkomsten en de subsidieprogramma's waarmee multinationale projecten op het terrein van Holocaustherdenking, onderwijs en onderzoek. Een landenrapport beschrijft aan de hand van feiten over de stand van zaken met betrekking tot herdenking, onderwijs en onderzoek in de rapporterende lidstaat. De presentatie van het landrapport is een belangrijk moment om de prestaties en vooruitgang van Nederland op het terrein van Holocaustherdenking, onderwijs en onderzoek te communiceren. Twee lidstaten, Litouwen en Noorwegen en experts uit de verschillende werkgroepen reflecteren op het landenrapport die daarmee de rapporterende lidstaat vanuit verwondering en een externe blik de activiteiten om de IHRA-doelstellingen te bereiken. De reflectie van buitenstaanders helpt de lidstaat om goede bedoelingen om te zetten in concrete stappen om beleid te definiëren inclusief het benodigde budget.

IHRA borgt de eenheid van de rapportages door de lidstaten een questionnaire aan te bieden. De questionnaire langs de thema's Ontwikkelingen, IHRA's prioriteiten, Genocide en Toekomstige activiteiten omvat met 26 vragen.

Dit landrapport is een resultaat van samenwerking van de verschillende organisaties in Nederland die zich met Holocaustherdenking, onderwijs en onderzoek bezighouden. De leden van de Nederlandse delegatie bij IHRA hebben de tekst grotendeels en geschreven. In een verificatie- en aanvulronde hebben musea, ministeries, herinneringscentra en belangenorganisaties gereageerd.

Introductie

Voor u ligt het landenrapport van Nederland over de periode 2012 – 2019. Het rapport is opgesteld onder redactie van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). De leden van de Nederlandse IHRA-delegatie hebben bijdragen verzorgd, alsook diverse (oorlogs-)musea, herinneringscentra, belangenorganisaties en andere onderdelen van de Nederlandse overheid.

Hoofdstuk 1 beschrijft de ontwikkelingen in Nederland op het gebied van de educatie over, herdenking van en onderzoek naar de Holocaust en op het gebied van het bestrijden van antisemitisme gedurende de periode 2012 – 2019. De omgang in Nederland met de specifieke aandachtsgebieden van IHRA, te weten de werkdefinitie van de IHRA over Holocaust-ontkenning en – vervorming en de werkdefinitie van de IHRA over Holocaust gerelateerd materiaal is het onderwerp van hoofdstuk 2. Hoofdstuk 3 behandelt het onderwerp genocide. De afsluiting van het rapport, hoofdstuk 4, is een blik in de toekomst; de toekomst van Holocaustherdenking in Nederland en de verwachtingen ten aanzien van de internationale samenwerking.

1 Voortgang 2012-2019

Voor een goed begrip van de antwoorden op de vragen die ten grondslag liggen aan het landrapport is een korte introductie op de Nederlandse context noodzakelijk. De introductie beoogt een kort en bondig overzicht te geven van de Tweede Wereldoorlog in het Koninkrijk der Nederlanden, in de wetenschap dat dit een onvolledigheid beeld geeft, met weinig ruimte voor nuances. De introductie vervolgt met een beschrijving van de herinneringscultuur, de organisatie van de verschillende organisaties die zich bezighouden met de Tweede Wereldoorlog, bevrijding, vrijheid of conflicten na de Tweede Wereldoorlog en het onderwijssysteem in Nederland. De beantwoording van de vragen gaat aan de hand van thema's met per thema vermelding van de behandelde vraagnummers.

1.1 **Nederland in de Tweede Wereldoorlog**

Zelfs nu nog, 75 jaar na het einde ervan, is de Tweede Wereldoorlog voor Nederland nog steeds een moreel referentie- en ijkpunt. De herdenking van de Holocaust in Nederland vindt grotendeels plaats binnen de context van de herdenking van de Tweede Wereldoorlog.

1.1.1 *Inval*

In Nederland begon de Tweede Wereldoorlog op 10 mei 1940 toen nazi-Duitsland Nederland, België en Luxemburg binnenviel. Na vijf dagen van militaire strijd gaf de Nederlandse krijgsmacht zich op 15 mei 1940 over. De overgave volgde daags na het bombardement van Rotterdam. De regering, die had gehoopt om net als in de Eerste Wereldoorlog de neutraliteit van Nederland te kunnen bewaren, week uit naar Londen om van daaruit de strijd tegen nazi-Duitsland voort te zetten. De bezetters organiseerden in Nederland een civiel bestuur en geen militair bewind.

1.1.2 *Uitsluiting en moord*

De nazi's introduceerden in Nederland stap voor de stap een beleid van identificatie, uitsluiting, opsluiting van en moord op Joden, Sinti en Roma, Jehovah getuigen, homoseksuelen, mensen met een beperking of politieke tegenstanders. Uitsluiting van Joden uit de Nederlandse samenleving verliep geleidelijk in de vorm van steeds verder toenemende anti-Joodse maatregelen.

De Joodse gemeenschap in Nederland is buitengewoon hard geraakt, ook in vergelijking met andere (West-) Europese landen. Van de 140.000 Joden die voor de oorlog in Nederland leefden zijn er 102.000 vermoord in de nazivernietigings- en concentratiekampen, dus driekwart van de Joden in Nederland. Ongeveer 5.000 Joodse overlevenden van de kampen zijn gerepatriëerd. 28.000 Joden doken onder. 16.000 van hen overleefden de oorlog. Een groot aantal onderduikers werd opgespoord (door verraad, per ongeluk ontdekt of anderszins) en gedeporteerd; anderen kwamen om als gevolg van de laatste gevechtshandelingen, een kleiner deel stierf tijdens het onderduiken en sommigen verlieten hun schuilplaats en probeerden, soms met succes, het land te ontvluchten. Andere Nederlandse Joden werden vanuit België en Frankrijk gedeporteerd, pleegden zelfmoord, overleden tijdens de onderduik, zijn doodgeschoten of kwamen om tijdens oorlogs- of verzetshandelingen. Een deel wist te ontkomen aan deportatie door hun Joodse afkomst formeel in de

officiële registers te wijzigen, bijvoorbeeld via de zogenaamde Calmeyerlijst.¹ Anderen ontkwamen door de nazi-vervolging te ontvluchten en een heenkomen te vinden in bijvoorbeeld Spanje, Zwitserland of het Verenigd Koninkrijk.

Op 19 mei 1944 werden 245 Sinti en Roma vanuit Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Slechts dertig van hen overleefden de oorlog. Dit is het enige vaststaande feit over het lot van Sinti en Roma in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bij de razzia van 16 mei 1944 werkte de Nederlandse politie met een ruime definitie van 'zigeuners'. Als gevolg daarvan werden in Nederland woonwagenbewoners uit Westerbork naar huis teruggestuurd en ontsnapten zo aan deportatie.

De registratie van Sinti en Roma was in die tijd ontoereikend. Veel Sinti en Roma waren niet geregistreerd en het is onduidelijk in hoeverre de Nederlandse regering en later de nazi's tijdens de oorlog in staat waren de registratie te verbeteren. De 'woonadressen' op de transportlijst van 19 mei 1944 bleken vaak onjuist en namen zijn onvolledig en onjuist. In 1938 woonden er volgens het maandblad Bevolkingsboekhouding maximaal 12.000 personen in 2800 woonwagens. Deze 12.000 woonwagenbewoners waren Sinti en Roma, autochtone woonwagenbewoners en woonwagenbewoners die de huisvestingswet omzeilden. In die tijd registreerde de regering alleen 'zigeuners' zonder onderscheid te maken tussen de verschillende subgroepen of zelfs hun nationale oorsprong. Veel Sinti kwamen uit de grensstreken met de buurlanden, sommigen zelfs uit Frankrijk. Met name in Zuid-Limburg bleven Sinti en Roma tot aan de oorlog de grenzen oversteken, ondanks het verbod op grensoverschrijding.

Naast de razzia van 16 mei 1944 werden Sinti en Roma bij andere gelegenheden door de Nederlandse politie gearresteerd en vervolgens gevangen gezet in kampen, waaronder kamp Vught, kamp Amersfoort en kamp Erika. Het is onduidelijk hoeveel van hen uit Nederland zijn gedeporteerd. In de kampregisters werden Sinti en Roma geclassificeerd als 'asocialen' in plaats van als 'zigeuners'. Ook werden Nederlandse Sinti en Roma via Kazerne Dossin uit België gedeporteerd, zoals de oudste zus van Settela Steinbach. Ondanks het feit dat Sinti en Roma in Nederland tijdens de oorlog werden vervolgd, wist een groot deel van hen aan deportatie naar Westerbork en daarmee verdere deportatie naar Auschwitz-Birkenau te ontkomen. Er is geen onderzoek bekend naar het aantal Nederlandse Sinti en Roma dat de oorlog heeft overleefd.

1.1.3

Collaboratie

Vanaf de allereerste dagen van de Duitse bezetting waren Nederlandse ambtenaren en bestuurders niet alleen woordvoerders of gesprekspartners van de bezetters maar ook actief betrokken bij de planning en uitvoering van de Jodenvervolging. Bijna alle 200.000 ambtenaren ondertekenden de Ariërverklaring. Ambtenaren van de Burgerlijke Stand in 1050 gemeenten registreerden burgers met een Joodse achtergrond.

¹ Petra van den Boomgaard, *Voor de nazi's geen Jood. Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen*, 2019.

In 1943 telde de Nationaal Socialistische Beweging (NSB), de Nederlandse nazipartij, meer dan 100.000 leden. Ongeveer 25.000 mannen meldden zich vrijwillig bij de Waffen-SS, in het bijzonder de Wiking-divisie, het Vrijwilligerslegioen of Landstorm Nederland^{2,3}. Slechts 30-40% van deze vrijwilligers was lid geweest van de NSB of een andere nationaalsocialistische beweging voordat zij toetraden tot de Waffen-SS. De meesten meldden zich aan zonder eerder blijk te hebben gegeven van expliciete steun aan de nazi's. Deze rekrutering uit andere kringen dan die van bekende nazicollaborateurs paste in de strategie van de Waffen-SS, die de bestaande nationaalsocialistische organisaties in Nederland niet wilde verzwakken. Tijdens de oorlog, en vooral toen de kansen zich tegen de nazi's keerden, werden de criteria voor vrijwilligers om zich bij de Waffen-SS aan te sluiten minder streng. Desalniettemin heeft de Waffen-SS tot begin 1945 vrijwilligers afgewezen die niet aan de criteria voldeden. Er zijn geen betrouwbare statistieken over afgewezen vrijwilligers voor de Waffen-SS.

Na de oorlog werden zo'n 10.000 vrijwilligers gevangen gezet. Velen van hen werden niet veroordeeld, deels omdat zij minderjarig waren op het moment dat zij zich aanmeldden. Deze jongeren waren vaak lid geweest van de Jeugdstorm, de jongerenorganisatie van de NSB, voordat zij zich als vrijwilliger bij de Waffen-SS aansloten. Zodra het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) volledig toegankelijk is, wordt uitgebreid onderzoek naar de rol van Nederlandse burgers in de Waffen-SS en hun vervolging verwacht.

Ten minste enkele van de honderden Nederlandse vrijwilligers, vooral die van de Wiking-divisie, waren betrokken bij massamoorden, genocide, in 1941. In dagboeken van sommige vrijwilligers is de deelname aan deze gruweldaden vastgelegd, in het bijzonder de moorden in Tarnopol in juli 1941 en in Mariopol later dat jaar. Er zijn geen geverifieerde referenties voor betrokkenheid van Nederlandse vrijwilligers bij andere massamoorden in Oost-Europa; een dergelijke betrokkenheid kan niet worden uitgesloten of bevestigd.⁴

Na de oorlog startte het Bureau Bijzondere Rechtspleging ruim 400.000 onderzoeken naar Nederlanders die van collaboratie en/of verraad werden verdacht. De onderzoeken leidden tot 6.806 veroordelingen vanwege het nemen van dienst in het nazi-leger. Nog eens 3283 personen zijn veroordeeld voor hulp aan de vijand en 1344 voor verraad. Twee verdachten in 'politieke' zaken werden ter dood veroordeeld en daadwerkelijk geëxecuteerd: Anton Mussert, de leider van de NSB (mei 1946) en Max Blokzijl, journalist en nazipropagandist (maart 1946).

De doodstraf werd opgelegd aan Nederlanders die zich schuldig hadden gemaakt aan misdrijven als collaboratie, het aangeven van Joden, actieve dienst in de SS en geweldsmisdrijven in hun functie van kampbewaker of politieagent. Alle Duitsers die de doodstraf kregen, waren hooggeplaatste ambtenaren tijdens de bezetting. De meeste van de aanvankelijke doodvonnissen werden door het Gerechtshof omgezet in levenslange gevangenisstraf. Vanaf 1946 voerde de Nederlandse regering een

² Roekel, Evertjan van. Veldgrauw: Nederlanders in de Waffen-SS. 496 pagina's. 2019

³ Andere, oudere studies hebben iets hogere aantallen gesuggereerd of afgekeurde vrijwilligers opgenomen. Er bestaat in Nederland algemene consensus over de opgegeven aantallen.

⁴ Roekel, Evertjan van. Veldgrauw: Nederlanders in de Waffen-SS. 496 pagina's. 2019

beleid van beperking van het aantal executies door middel van gratie. In het begin van de jaren vijftig oefende koningin Juliana extra druk uit om verschillende doodvonnissen in levenslange gevangenisstraffen om te zetten, waaronder die van vier Duitsers die van oorlogsmisdaden waren beschuldigd.

1.1.4

Verzet

Hoewel de overgrote meerderheid van de bevolking in Nederland anti-Duits was, bleef het aantal Nederlanders dat actief verzet pleegde, beperkt tot ongeveer 5%, ongeveer evenveel als het aantal collaborateurs. In het laatste oorlogsjaar was er sprake van een snelle groei van illegale organisaties en ondergrondse kranten. Dat actieve verzet reikte van sabotage en liquidaties tot het bezorgen van illegale bladen en hulpverlening aan onderduikers.

Mensen die onderduikers redden en hielpen, kregen te maken met verschillende vergeldingsacties van de bezetter. Sommigen werden korte tijd gevangen gezet, zoals vaak het geval was bij mensen die een onderduikadres boden; anderen werden veroordeeld tot gevangenisstraf in een concentratiekamp (in Nederland of Duitsland) en er waren ook redders die ter dood werden veroordeeld met onmiddellijke executie. De laatste twee groepen voerden gewoonlijk allerlei reddings- en verzetsactiviteiten uit, waaronder logistiek, ondergrondse communicatie, clandestiene pers, gewapend verzet, vervalsing van documenten, koerierstaken, het verschaffen van onderduikadressen, enz.

Ongeveer 20.000 mensen werden gearresteerd in verband met dergelijke activiteiten. Ongeveer 4400 verzetsstrijders kwamen om in gevangenschap in concentratiekampen in Duitsland, terwijl zo'n 570 verzetsstrijders omkwamen in nazikampen in het bezette Nederland. Tussen de 2000 en 3000 verzetsstrijders werden in de gevangenis geëxecuteerd. Hoewel het verzetswerk ook de redding van vervolgte Joden omvatte, was dat niet het enige aandachtspunt van de beweging. Exacte cijfers over redders van Joden onder de grotere groep verzetsstrijders zijn niet beschikbaar.

In de eerste oorlogsjaren werd weinig actief verzet gepleegd, behalve door communisten, links-radicalen en enkele christelijk-nationale groepen. Een van de meest aansprekende acties in deze periode vormde de Februaristaking (1941), een zeldzame, massale actie in Amsterdam en omstreken tegen de eerste razzia's tegen Joodse landgenoten. De meeste Nederlanders stelden zich aanvankelijk passief en meegaand op, in de geest van de betrekkelijk vreedzame, burgerlijke verhoudingen die het land voor 1940 kenmerkten. Het duurde tot 1943 voordat het verzet tegen de bezetters substantiële betekenis kreeg, parallel aan de toenemende repressie en de massale inzet van Nederlandse mannen en goederen in de door de nazi's afgekondigde 'totale oorlog'. Met name de *Arbeitseinsatz* en de massale ontduiking – 300.000 mensen doken onder – vormden een belangrijke trigger in de groei van het verzet. Voor de Joodse Nederlanders kwam deze groei in 1943 te laat: de grote meerderheid was toen al gedeporteerd.

Tot 2019 heeft Jad Wasjem bijna 6000 Nederlanders erkend als Rechtvaardigen onder de Volkeren.

1.1.5 *Bevrijding*

Tijdens de oorlog stierf 2,32% van de Nederlandse bevolking. In Nederlands-Indië bedroeg dit aantal 5,76%. De Geallieerden⁵ bevrijdden het zuidelijk deel van Nederland in de tweede helft van 1944. De bevrijding van de rest van Nederland volgde in de eerste maanden van 1945 na de Hongerwinter die ongeveer 20.000 burgers het leven kostte. Op 4 mei 1945 capituleert de Duitse admiraal Von Friedeburg op de Lüneburger Heide namens de Duitse troepen in Nederland en in delen van Noordwest Duitsland. Op 5 mei 1945 ondertekenen de Canadese generaal Foulkes en de Duitse generaal Blaskowitz in Hotel De Wereld in Wageningen het capitulatiedocument, zoals dat een dag eerder is opgesteld.

De Tweede Wereldoorlog oorlog heeft de Nederlandse samenleving sterk beïnvloed en geraakt. Circa een half miljoen mannen is vanwege de Arbeitseinsatz hoofdzakelijk op Duitse bodem verplicht tewerkgesteld. Van deze tewerkgestelden zijn naar schatting 30.000 mannen omgekomen. De inzet van de Nederlandse koopvaardijvloot voor oorlogsvoering kost 3400 Nederlandse opvarenden het leven. Diverse steden liggen in puin en door de bouw van de Atlantikwall, de Duitse verdedigingslinie langs de Europese kust, zijn ruim een half miljoen mensen gedwongen verhuisd of dakloos.

1.1.6 *Oorlog in Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen*

Nederlands-Indië, het tegenwoordige Indonesië, was bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog een Nederlandse kolonie. Het Japanse leger bezette het gebied vanaf februari 1942 en sloot Nederlanders en andere Europeanen op in interneringskampen. Binnen en buiten de kampen was schaarste en honger. Indonesische, Europese en Indo-Europese mannen werden tevens op grote schaal gedwongen om te werken aan de Birma-Siam of de Pakan Baroe spoorlijn. Joden werden opgesloten in specifieke kampen zoals Tangerang of Adek.

De Japanse bezetting eindigde met de Japanse overgave op 15 augustus 1945. Het geweld ging echter door. Onafhankelijkheidsstrijders riepen op 17 augustus 1945 de Republiek Indonesië uit, en verklaarden zich onafhankelijk. Een dekolonisatieoorlog volgde. Het duurde tot 27 december 1949 voor Nederland onder grote internationale druk de onafhankelijkheid van de republiek Indonesië erkende.

De andere koloniën, Suriname en de Nederlandse Antillen, bleven grotendeels buiten de oorlogshandelingen. Wel speelden beide landen een rol bij levering van grondstoffen aan de Geallieerden, te weten bauxiet en olie.

1.1.7 *Ontvangst in Nederland van Joden na de oorlog*

Holocaust-overlevenden die na de oorlog terugkwamen naar Nederland, hadden het zwaar en werden kil ontvangen. Nederlanders wilden de oorlog vergeten en het verleden achter zich laten. Ook was het antisemitisme direct na de oorlog sterker dan voor de bezetting. Voor de verhalen van Joodse overlevenden was geen belangstelling en rechtsherstel door onder andere teruggave van gestolen bezit zoals huizen, inrichting of kunst, bleef vaak uit. Het verkrijgen van voogdij over Joodse wezen vergde juridische procedures en rechtszaken.

In vervolg op internationale discussies over de omgang met Joodse bezittingen en

⁵ Amerikaanse, Belgische, Britse, Canadese, Franse, Noorse en Poolse troepen bevrijdden Nederland.

tegoeden gaf de Nederlandse regering in de jaren negentig opdracht tot meerdere onderzoeken. De onderzoeken toonden aan dat de achtereenvolgende regeringen en de Nederlandse samenleving zich te weinig bewust waren van hetgeen de Joodse gemeenschap was aangedaan tijdens de oorlog.

1.2 Herinneringscultuur in Nederland

De Nederlandse overheid stelt zich terughoudend op als het gaat om sturen of beïnvloeden van de herdenkingscultuur. De overheid beschouwt herinneren en herdenken primair als een aangelegenheid van het maatschappelijk middenveld en lokale gemeenschappen. De overheid creëert door deze opstelling ruimte voor een herdenkingslandschap met een gedifferentieerd verhaal, waarbinnen verschillende herdenkingsgemeenschappen en (lokale) gebeurtenissen hun plaats krijgen.

De Rijksoverheid financiert en faciliteert via het Nationaal Comité 4 en 5 mei de drie nationale herdenkingen: op 27 januari de Holocaustherdenking, op 4 en 5 mei Dodenherdenking en Bevrijdingsdag en 15 augustus het einde van de oorlog in Azië. De VN Veiligheidsraadresolutie 60/7 van 1 november 2005⁶ en aandringen van het Nederlands Auschwitz Comité zijn belangrijk geweest om te komen tot de erkenning van de Holocaustherdenking op de zondag die het dichtst bij 27 januari valt als nationale herdenking. De tamelijk recente erkenning van de Holocaustherdenking als nationale herdenking toont aan dat de Nederlandse herinneringscultuur niet statisch is.

De jaarkalender van Nederland markeert vele momenten om de doden van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust te herdenken. De Nederlandse herinnerings- en herdenkingstraditie is grotendeels direct na de oorlog ontstaan vanuit particuliere en lokale initiatieven.⁷ Na de oorlog domineerde in de herdenkingscultuur een nationaal perspectief waarbinnen nauwelijks ruimte was voor overlevenden van de Holocaust, maar voornamelijk voor het verzet en militairen. In Nederland begon de herdenking van de Holocaust zich pas in de jaren zestig te ontwikkelen. In de afgelopen decennia is aandacht ontstaan voor de oorlog in Nederlands-Indië, de systematische moord op de Joden, Sinti en Roma, actieve verwaarlozing van geestelijk gehandicapten en leed aangedaan aan andere groepen die de nationaalsocialisten als 'inferieur' beschouwden. Nog recenter ontstond ruimte voor de verhalen van (de kinderen van) de daders en omstanders en discussie over deze kant van het Nederlands oorlogsverleden.

De oorlogsherinnering wordt levend gehouden met onder andere verhalen van ooggetuigen, herdenkingen, vieringen, gedenkstenen, (oorlogs)monumenten, herinneringscentra, oorlogsmusea, films, theaterproducties en historische romans. De aandacht voor het onderwerp is maatschappelijk het grootst rond de Nationale Herdenking op 4 mei en tijdens de Nationale viering van de Bevrijding op 5 mei.

Nederland kent ruim 4.000 oorlogsmonumenten die verwijzen naar de Tweede Wereldoorlog en conflicten daarna waar Nederland bij betrokken was.⁸ Het grootste deel van de monumenten herinnert aan de Tweede Wereldoorlog. Bijna 1000

⁶ <https://www.un.org/en/holocaustremembrance/docs/res607.shtml>

⁷ Ilse Raaijmakers, *De stilte en de storm* (Maastricht, 2014)

⁸ https://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten/monumenten_zoeken

monumenten zijn tijdens of vlak na de Tweede Wereldoorlog (tot en met 1950) opgericht. En de herinnering aan de oorlog is nog levend. Dit wordt onderstreept door het feit dat sinds 2000 nog 759 nieuwe monumenten zijn opgericht. Elk jaar vinden ongeveer 2500 nationale, regionale en lokale herdenkingen plaats. Daarvan vinden er 1500 plaats op 4 mei in een van de 355 gemeenten.⁹ Deze cijfers illustreren het lokale, wijk gebonden en particuliere karakter van de oorlogsherinnering en –herdenking in Nederland.

In 2014 waren er meer dan tachtig oorlogsmusea die vertellen over (onderdelen van) het verhaal van de Tweede Wereldoorlog. Ze verschillen sterk in grootte, presentatie en publiek. Bijna een kwart van die musea wordt beheerd door een professionele staf.¹⁰ Vrijwilligers spelen in deze musea een belangrijke rol bij rondleidingen, tentoonstellingen maken en bij de bedrijfsvoering.

1.2.1 *Herdenken in Nederland*

Het herdenken van de slachtoffers van de oorlog en het vieren van de bevrijding is bewust gescheiden. Nederland gedenkt zijn oorlogsdoden op de vooravond van 5 mei, op 4 mei om 20.00 uur. In heel Nederland is het dan 2 minuten stil.

De inhoudelijke basis van het Nationale herdenken op 4 mei is de Tweede Wereldoorlog. Echter sinds de jaren zestig worden ook militaire slachtoffers herdacht van conflicten waar Nederland na de Tweede Wereldoorlog bij betrokken was. De Nationale Herdenking wordt georganiseerd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Het vindt plaats op de Dam in Amsterdam en wordt bijgewoond door de Koning en de Koningin en leden van het parlement en het kabinet. Tijdens de plechtigheid op de Dam worden kransen gelegd voor verschillende groepen slachtoffers. Een daarvan is gewijd aan de slachtoffers van vervolging; Sinti, Roma en Joden worden expliciet genoemd.

Het officiële Memorandum voor de Dodenherdenking op 4 mei luidt: “tijdens de Nationale Herdenking herdenken wij allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en bij vredesoperaties.”¹¹

Bijna elk jaar is er een publiek debat in de media over dit memorandum en de slachtoffers die men zou moeten herdenken. In 2017 wilde een groep in het memorandum vluchtelingen die op weg naar Europa zijn omgekomen, opnemen. In 2018 was er een kleine groep die de twee minuten stilte wilde verstoren om de aandacht te vestigen op de slachtoffers van 'oorlogsmisdaden' gepleegd door Nederlandse militairen in Nederlands-Indië.

Tegelijk met de Nationale Herdenking in Amsterdam organiseren honderden gemeenten en comités lokale herdenkingen. In Nederland is de benadering van deze herdenkingen en vieringen zeer bottom-up en lokaal. Dit betekent dat de mensen op 4 mei in hun eigen gemeenschappen op hun eigen manier herdenken en dat zij op 5

⁹ E. Somers, *De oorlog in het museum: herinnering en verbeelding*, Zwolle (2014)

¹⁰ idem, pagina's 29-45.

¹¹ <https://www.4en5mei.nl/english/4-may>

mei de bevrijding en vrijheid vieren op hun eigen manier en in hun eigen gemeenschappen. In het algemeen kan men stellen dat de Nederlanders de slachtoffers van de Holocaust herdenken in de bredere context van de Tweede Wereldoorlog, wat betekent dat de verhalen en geschiedenissen van verschillende groepen op 4 mei allemaal samenkomen.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei geeft inhoud en advies aan degenen die plaatselijke herdenkingen en vieringen organiseren. De organisatoren zijn echter vrij om te beslissen wat zij willen doen en hoe zij dat willen doen. Hetzelfde geldt voor andere herdenkingen in Nederland, zoals de Nationale Holocaustherdenking, de Herdenking van de Romagenocide en de Nationale Herdenking 15 augustus 1945.

Op 5 mei viert Nederland zijn bevrijding en vrijheid omdat op die datum in 1945 de Duitse bezetter in Nederland zich overgaf. Op die dag viert Nederland de afwezigheid van oorlog, het herstel van de rechtsstaat na de Tweede Wereldoorlog en het feit dat dit ons in staat stelt om in vrijheid te leven. Overigens was een deel van het Koninkrijk, te weten Nederlands-Indië, op 5 mei nog steeds bezet door Japan. Op 15 augustus 1945 werd ook Nederlands-Indië bevrijd, waarna de Tweede Wereldoorlog overgaat in een dekolonisatieoorlog die tot 1949 zou duren.

Het draagvlak voor 4 mei is groot. 88% van de Nederlanders gaf in 2017 aan de twee voorgaande jaren deelgenomen te hebben door 2 minuten stilte te houden of de Nationale Herdenking via de media te volgen. 54% van de Nederlanders heeft in 2015 of 2016 deelgenomen aan de festiviteiten op Bevrijdingsdag. De Bevrijdingsfestivals in het land (waaraan 66% van de mensen deelnam) en het ontsteken van het vrijheidsvuur in Wageningen zijn de bekendste activiteiten.^{12,13}

Naast 4 en 5 mei wordt op de herdenkingskalender ook stilgestaan bij de bevrijding van de voormalige Nederlandse concentratiekampen: Westerbork op 12 april, Amersfoort op 19 april en Vught op 8 september. Ook de herdenkingen van de deportatie van het Joods Psychiatrisch Ziekenhuis Apeldoornsche Bosch op 21 januari, van het kindertransport naar Sobibor op 7 juni, en van de Kristallnacht op 9 november of de herdenkingen van de bevrijding van specifieke concentratiekampen zoals Dachau, Natzweiler, Neuengamme, Ravensbrück en Sachsenhausen staan op de herdenkingskalender.

Het Joods Cultureel Kwartier met het Amsterdams comité 4 en 5 mei bereiken op 4 en 5 mei meer dan 12.000 deelnemers in het hele land met meer dan 300 kleine herdenkingen/bijeenkomsten van Open Joodse Huizen/Huizen van Verzet.¹⁴

1.2.2

Holocaustherdenkingen

De organisatie van herdenkingen van de Holocaust in Nederland is, in lijn met andere herdenkingen, veelal in handen van particuliere organisaties. Het Nederlands Auschwitz Comité organiseert de Nationale Holocaustherdenking, jaarlijks in Amsterdam op de zondag die het dichtst bij 27 januari ligt. Deze herdenking wordt

¹² <https://www.4en5mei.nl/media/documenten/nationaalvrijheidsonderzoekdraagvlakdeel2019.pdf>

¹³ <https://tweedewereldoorlog.nl/wp-content/uploads/2018/04/Eindrapport-doelgroepenonderzoek-2018-Platform-WO2-Motivaction.pdf>

¹⁴ <https://www.openjoodsehuizen.nl/nl/overojh>

bijgewoond door de premier en de staatssecretaris van VWS, die in het kabinet verantwoordelijk is voor de portefeuille oorlogsgetroffenen en herdenking WOII, evenals door buitenlandse ambassadeurs, diverse organisaties en belangstellenden. De jaarlijkse herdenking wordt live uitgezonden op de nationale televisie.

Tijdens de plechtigheid die plaatsvond op de 75e verjaardag van de bevrijding van Auschwitz, heeft de Nederlandse regering een langverwachte stap gezet in het onder ogen zien van het Nederlandse oorlogsverleden. Op zondag 26 januari 2020 heeft premier Mark Rutte excuses aangeboden voor het feit dat ambtenaren die tijdens de nazibezetting in Nederland werkten, niet meer hadden gedaan om de deportatie van en moord op meer dan 100.000 Joden te voorkomen. “En toch was het alles bij elkaar te weinig. Te weinig bescherming. Te weinig hulp. Te weinig erkenning. [...] [...] Nu de laatste overlevenden nog onder ons zijn, bied ik vandaag namens de regering excuses aan voor het overheidshandelen van toen. Dat doe ik in het besef dat geen woord zoiets groots en gruwelijks als de Holocaust ooit kan omvatten.”¹⁵

De premier maakte deze excuses in het jaar dat het 75-jarig bestaan van de vrijheid in Nederland werd gevierd, toen sommige overlevenden van de Holocaust nog in leven waren (en sommigen van hen zijn dat tot op de dag van vandaag nog). De algemene bedoeling van de excuses was erkenning te betuigen en verantwoordelijkheid te nemen, in plaats van achteraf met een beschuldigende vinger te wijzen naar de regeringsambtenaren uit het verleden. Ten tijde van de bezetting deden regeringsambtenaren mee met de bezetter, in de hoop ergens iets goeds te kunnen doen. Maar in 2020 hebben het kabinet en de premier besloten zich niet langer te verschuilen voor wat er is gebeurd. De reacties op de excuses waren overwegend positief met een enkele kritische noot.¹⁶ De excuses hebben geen openbaar debat op gang gebracht.

Het Jom HaSjoa comité organiseert namens 32 Joodse organisaties sinds 1946, jaarlijks de herdenking Jom HaSjoa Vehagvura op de Hebreeuwse datum van 27 Nissan. De dag wordt sinds 1966 nageleefd in de Hollandsche Schouwburg, de Amsterdamse Unschlagplatz, waar 46.000 Joden werden opgesloten voordat ze in 1942-43 werden gedeporteerd. De herdenking bestaat onder andere uit het uitspreken van het Jizkor, het ontsteken van herdenkingslichten, muziek en het Kaddiesj wordt uitgesproken. Het Hatikva en het Wilhelmus zijn de afsluiting van de plechtigheid.

Herinneringscentrum Kamp Westerbork organiseert sinds 2005 iedere vijf jaar de herdenking *De 102.000 Namen Lezen*, waarbij op het voormalige kampterrein gedurende zes dagen en vijf nachten onafgebroken de namen worden gelezen van de 102.000 Joden, Sinti en Roma die vanuit Nederland werden gedeporteerd en vermoord. De namen worden voorgelezen door nabestaanden, burgers, bewindspersonen en in 2015 las ook de Koning namen voor. Het voorlezen is via een livestream te volgen.

¹⁵ <https://www.government.nl/documents/speeches/2020/01/26/speech-by-prime-minister-mark-rutte-at-the-national-commemoration-at-the-auschwitz-monument-amsterdam>

¹⁶ <https://nos.nl/artikel/2320322-reacties-op-historische-excuses-rutte-gepast-moment-en-groots-gebaar.html>

Verder is er de herdenking van de Kristallnacht (Rijkspogrom) (9 november, in Amsterdam, Utrecht en andere steden). Onder de lokale Holocaustherdenkingen moeten de herdenkingen die gewijd zijn aan de deportatie van Joodse burgers uit de specifieke steden en dorpen, genoemd worden.

Sinds 2004 organiseren het Nederlands Auschwitz Comité, NIOD en de Sociale Verzekeringsbank (SVB) de 'Nooit Meer Auschwitz' lezing. De lezing wordt op de woensdag voorafgaand aan de Nationale Holocaustherdenking georganiseerd. Een internationaal gerenommeerde spreker houdt de rede. Als erkenning voor hun werk krijgen ze bij deze gelegenheid een onderscheiding uitgereikt. De ontvangers van de meest recente onderscheidingen, en de jaren waarin zij de toespraak hielden, zijn de volgende: Philippe Sands (2019), Deborah Lipstadt (2018), Timothy Snyder (2017), Romeo Dallaire (2016), Abram de Swaan (2015), Luis Moreno Ocampo (2014), Beate Klarsfeld (2013) en Christopher Browning (2012).

1.2.3

Betrokkenheid bevolking

Uit een onderzoek uit 2015¹⁷ blijkt de voortdurende belangstelling voor de Holocaust en alle aspecten van de Tweede Wereldoorlog. 85% van de bevolking is van mening dat de Tweede Wereldoorlog niet alleen relevant is voor mensen die de oorlog hebben meegemaakt, maar ook voor de naoorlogse generaties. Zeventig procent was van mening dat kennis van de Tweede Wereldoorlog bijdraagt tot een beter begrip van de wereld waarin wij nu leven. Ten minste 39% van de ondervraagden gaf specifiek aan geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog. De sterkste associatie met de oorlog is de Holocaust. In reactie op de vraag met wie de Holocaust wordt geassocieerd antwoordden jongeren met Adolf Hitler 81% en Anne Frank 43%.

In 2017 bleek uit een doelgroepenonderzoek dat ruim 30% van de Nederlanders een grote belangstelling heeft voor de Tweede Wereldoorlog. Nog eens 30% is nauwelijks betrokken bij het onderwerp. Andere groepen vormen met elkaar het middensegment qua belangstelling maar vereisen ieder een eigen aanpak om ze te bereiken.¹⁸

1.3

Organisatie van Oorlogs- en Holocaustherdenking in Nederland

Het IHRA-werkterrein is in Nederland verspreid over meerdere ministeries. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) is het coördinerend departement voor het thema 'Oorlogsgetroffenen en herinnering Tweede Wereldoorlog' (OHW). VWS is vanuit die rol verantwoordelijk voor de herinneringscentra en oorlogsmusea. Het Nederlandse perspectief op Oorlogs- en Holocaustherdenking is niet alleen gericht op historische of educatieve aspecten, of op het opzetten en ondersteunen van musea. Het wil ook recht doen aan de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, de overlevenden en hun verwanten en deze behouden, het verhaal levend houden voor toekomstige generaties en het koppelen aan hedendaagse kwesties. VWS is het coördinerende departement vanwege zijn verantwoordelijkheid voor de zorg voor oorlogsslachtoffers en overlevenden van de Holocaust. Het ministerie werkt nauw samen met andere departementen.

¹⁷ Kenniscentrum Oorlogsbronnen, *De Nederlandse belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 2015

¹⁸ <https://tweedewereldoorlog.nl/wp-content/uploads/2018/04/Eindrapport-doelgroepenonderzoek-2018-Platform-WO2-Motivaction.pdf>

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) is verantwoordelijk voor onderwijs, cultuureducatie, musea, erfgoed en het archiefbeleid. De bestrijding van discriminatie, waaronder antisemitisme, is een beleidsterrein van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) is het coördinerend departement voor het thema aanpak discriminatie. Het ministerie van Justitie en Veiligheid (JenV) neemt de strafrechtelijke kant van discriminatie, antisemitisme en Holocaustontkenning voor zijn rekening.

Naast de rol van de Rijksoverheid ondersteunen de provinciale en gemeentelijke overheden instellingen voor de oorlogsherinnering en –herdenking. Naast publieke financiering kan het beleidsterrein ook rekenen op steun uit private fondsen. De meest prominente daarvan is het vfonds, het nationaal fonds voor vrede, vrijheid en veteranenzorg. Het vfonds draagt bij aan projecten van de oorlogs- en verzetsmusea en de bevrijdingsfestivals.¹⁹

De organisaties op het domein van herinnering en herdenking van de Tweede Wereldoorlog en Holocaust hebben zich verenigd. De Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 (SMH)²⁰ is het samenwerkingsverband van vijftien musea en herinneringscentra in Nederland. Platform WO2 is een netwerkorganisatie waarin het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Netwerk Oorlogsbronnen, de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45, de Oorlogsgravenstichting, de Stichting Liberation Route Europe en het Nationaal Comité 4 en 5 mei samenwerken. Het Platform WO2 wil de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog levend houden voor toekomstige generaties en is operationeel sinds 2016. SMH en Platform WO2 ontvangen subsidie van VWS.

VWS financiert structureel vijf herinneringscentra: Amersfoort, Vught, Westerbork, het Oranjehotel en het Nationaal Museum Sophiahof. De herinneringscentra Amersfoort, Vught en Westerbork zijn gevestigd op of nabij de locatie van een voormalige kamp. Nederlandse Joden, Sinti en Roma werden in centraal doorgangskamp Westerbork verzameld voor transport naar de concentratie- en vernietigingskampen.

Op 7 september 2019 werd het Oranjehotel²¹ in Den Haag officieel geopend. De nazi's gebruikten deze locatie om onder meer Joodse en andere verzetsstrijders gevangen te zetten. Het Nationaal Museum Sophiahof vertelt het verhaal van de oorlog en de interneringskampen in Nederlands-Indië.

De Nederlandse overheid heeft in 2016 en 2019 subsidie verleend aan het Nationaal Holocaust Museum, onderdeel van het Joods Cultureel Kwartier (JCK), en aan het Holocaust Namenmonument. Het JCK beheert verder het Joods Historisch Museum, de Portugese synagoge en tevens de Hollandsche Schouwburg vanwaar de

¹⁹ www.vfonds.nl

²⁰ Bij SMH aangesloten musea zijn Airborne Museum Hartenstein, Bevrijdingsmuseum Zeeland, Fries Verzetsmuseum, HC Kamp Westerbork, Indisch Herinneringscentrum Sophiahof, Museon, Joods Cultureel Kwartier, Rotterdam Museum 40-45 NU, Nationaal Monument Kamp Amersfoort, Nationaal Monument Kamp Vught, Nationaal Onderduikmuseum, Oorlogsmuseum Overloon, Verzetsmuseum Amsterdam, Vrijheidsmuseum.

²¹ Oranje in Oranjehotel slaat ook op de koningsgezinde houding van een deel van de verzetsstrijders.

Amsterdamse Joden werden gedeporteerd naar Westerbork. VWS voorziet het Anne Frank huis van een instellingssubsidie. OCW subsidieert de restauratie en instandhouding van monumenten en subsidieert musea zoals het Joods Historisch Museum op grond van de Erfgoedwet.

VWS is ook verantwoordelijk voor een uitgebreid systeem van uitkeringen en pensioenen voor oorlogsslachtoffers. In 2019 werd ruim € 268 miljoen uitgekeerd aan pensioenen en uitkeringen voor oorlogsslachtoffers en de herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Van dit bedrag ging bijna € 243 miljoen euro naar oorlogsuitkeringen en pensioenen.²² De Sociale Verzekeringsbank voert deze regelingen uit. De onderstaande tabel toont de regelingen en beschrijft de doelstelling.

Afkorting	Volledige titel	Doelgroep
Wuv	Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers 1940-1945	Financiële steun aan mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Europa of Azië zijn vervolgd
Wubo	Wet Uitkeringen Burger-Oorlogsslachtoffers 1940-1945	Financiële steun aan mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog als burger in Europa of Azië gewelddadige oorlogservaringen hebben meegemaakt, of in de Bersiap-periode (15 augustus 1945 tot en met 27 december 1949) in voormalig Nederlands-Indië het slachtoffer zijn geworden van onlusten of onregelmatigheden
Wbp	Wet Buitengewoon Pensioen	Financiële steun aan mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben deelgenomen aan het verzet tegen de vijandige bezettingsmacht in Europa. Ook weduwen, weduwnaars en minderjarige kinderen van leden van het verzet kunnen in aanmerking komen voor financiële steun
Tvp	Tijdelijke Vergoedingsregeling Psychotherapie	Onkostenvergoedingsregeling voor kinderen van oorlogsslachtoffers die psychotherapie nodig hebben.

1.4 Beleidsontwikkelingen van 2012 tot 2019

In de periode 2012 -2019 waren er in Nederland twee kabinetten. Een kabinet van de VVD (conservative-liberals) en de PvdA (social democrats) regeerde van 2012 – 2017. Sinds oktober 2017 bestaat het kabinet uit VVD, CDA, D66 en ChristenUnie. Het regeerakkoord van dit laatste kabinet, genaamd ‘Vertrouwen in de toekomst’, bevat een expliciete verwijzing naar het belang van de rechtstaat en het bestrijden van antisemitisme en andere vormen van discriminatie²³: “Een democratische samenleving kan alleen functioneren als we een grens trekken als vrijheden van de ander worden bedreigd, als iedereen meedoet en discriminatie wordt bestreden. Voor homohaar, antisemitisme, moslimhaat, eerwraak, genitale verminking, kinderhuwelijken, gedwongen huwelijken, haat zaaien en geweld tegen andersdenkenden en tegen minderheden is geen plaats in onze samenleving”.²⁴

²² Rijksbegroting VWS art. 7 (2020)

²³ <https://www.tweedekamer.nl/sites/default/files/atoms/files/regeerakkoord20172021.pdf>

²⁴ Idem, p. 54.

De Rijksoverheid en organisaties die actief zijn in het veld van Holocaustherdenking, educatie over en onderzoek naar de Holocaust en de bestrijding van antisemitisme en antiziganisme zetten zich in voor een duurzame verankering van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in de Nederlandse samenleving. Het belang van duurzame verankering groeit nu de overlevenden en ooggetuigen van de Holocaust en de Tweede Wereldoorlog ons langzaam maar zeker ontvallen.

In Nederland zijn de onderwerpen waar IHRA zich op richt beleidsmatig verspreid over meerdere departementen. Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) is het coördinerende departement voor Oorlogsherinnering.

1.4.1 *Beleidsontwikkeling bij VWS*

Twee onderwerpen hebben in deze periode de meeste beleidsaandacht gekregen. Allereerst een onderwerp buiten het aandachtsgebied van IHRA dat in dit rapport verder niet uitgebreid aan bod komt. Het gaat om de situatie in de voormalige kolonie Nederlands-Indië, het huidige Indonesië, tijdens de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende periode van dekolonisatie. In 2015 nam het kabinet verschillende maatregelen en procedures in gang gezet, zoals de Backpay-regeling, de collectieve erkenning en de subsidieregeling collectieve erkenning van Nederlandse burgers uit Indisch en Moluks Nederland.

Het tweede onderwerp dat geheel binnen het aandachtsgebied van de IHRA valt zijn de adviezen van de commissie Cohen. Deze adviezen zijn de uitkomst van een verzoek eind 2014 van de toenmalige staatssecretaris van VWS aan verschillende organisaties uit het veld. De Staatssecretaris verzocht een perspectief te schetsen voor het in de Nederlandse samenleving verankeren en borgen van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Het NIOD, het Nationaal Comité 4 en 5 mei, de Oorlogsgravenstichting, de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45 en de Stichting Liberation Route Europe vormden een commissie voorgezeten door de voormalig Staatssecretaris en burgemeester van Amsterdam heer Job Cohen, de zogenaamde 'Commissie Cohen'.

Deze commissie bracht twee rapporten uit: Versterking van de herinnering WOII (27 maart 2015) en Eindrapport Commissie Versterking Infrastructuur Herinnering WOII (2016). In deze rapporten worden verschillende trends geschetst, zowel in de Nederlandse samenleving als in de wijze van herinneren. Deze trends maken het belang van vernieuwing zichtbaar en benadrukken de noodzaak om een betere verankering van de herinnering te realiseren. Een aantal opvallende trends en ontwikkelingen zijn:

- De ooggetuigen vallen weg, de generatie die de oorlog meemaakte wordt steeds kleiner. De wijze van herinnering zal daardoor wijzigen;
- Ondanks een grotere afstand in tijd blijft de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog groot en groeit zelfs. Er is hierbij behoefte aan authentieke plekken (*lieux de mémoire*) en het leggen van verbindingen naar de actualiteit van vandaag;
- De Nederlandse samenleving is qua samenstelling ingrijpend veranderd en dit zal zo door blijven gaan. Ter illustratie, in 1972 had 9,2% van de Nederlandse bevolking een migratieachtergrond, in 2016 bedroeg dit percentage 22,1%. Zo is er een groot aantal Nederlanders dat een ander referentiekader en context meeneemt als het gaat over de Tweede Wereldoorlog;

- De mogelijkheden om het verhaal op passende wijze over te brengen nemen toe, in uiteenlopende vormen (virtual reality, sociale media et cetera), ook om andere en diversere doelgroepen te bereiken;
- Er wordt onvoldoende aandacht besteed aan het feit dat het om een Wereldoorlog ging. De focus ligt grotendeels op wat zich in Nederland zelf afspeelde. Daarbij is de neiging van partijen om te werken vanuit het aanwezig aanbod (bijvoorbeeld de collectie van een museum) in plaats van vanuit de vraag van de samenleving;
- Het digitaliseren van bronnen zodat deze stille getuigen blijvend toegankelijk en bruikbaar blijven voor toekomstige generaties.

De commissie Cohen meende voorts dat om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog levend te houden samenwerking noodzakelijk is tussen organisaties op het gebied van onderzoek, museale presentatie, educatie herdenken, eren en vieren van belang. De commissie stelde voor elk van deze vier domeinen verschillende ambities.

Ten slotte benadrukte de commissie dat de organisaties die zich bezighouden met de kennis over de herinnering van de Tweede Wereldoorlog in de toekomst beter moeten gaan samenwerken en schetst daartoe een infrastructuur bestaande uit een sectorbreed platform om regie te voeren op de ontwikkelingen en domeinoverstijgend samen te werken aan gezamenlijke thema's.

In zijn voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer van 3 november 2016 schetste de toenmalig staatssecretaris zijn beleidsvoornemens op basis van de rapporten van de Commissie Cohen.²⁵ De rapportage maakt duidelijk dat VWS het Platform WO2 zal ondersteunen. De brief beschrijft verder de nadere invulling van de eerdergenoemde vier domeinen, te weten kennis, musea, herdenken en vieren en educatie. De ontwikkelingen op deze domeinen zullen in dit landenrapport nader aan de orde komen. Een ander onderwerp in bovengenoemde voortgangsrapportage is de afronding van het rechtsherstel, met name het Indisch rechtsherstel en het rechtsherstel voor Sinti en Roma. Ook komt aan de orde de zorg en ondersteuning aan verzetsdeelnemers en oorlogsgetroffenen en de internationale ontwikkelingen.

In de voortgangsrapportage van 1 november 2018²⁶ aan de Tweede Kamer worden de beleidsaccenten van het huidige kabinet geschetst:

- Educatie: Het Platform WO2 is de belangrijkste partij om het onderwijs zoveel mogelijk te ontzorgen door ondersteuning te bieden bij het vertellen van het verhaal van de Tweede Wereldoorlog. Het streven van het Platform WO2 is dat iedereen in zijn jeugd ten minste eenmaal een oorlogsmuseum bezoekt, een herdenking bijwoont en naar een herinneringscentrum gaat.
- Breder bereik doelgroepen: de uitdaging is het bereiken van nieuwe doelgroepen en het verhaal over de Tweede Wereldoorlog voor alle doelgroepen begrijpelijk te laten zijn.
- Gebruik van bronnen bevorderen door nieuwe media: de enorme collecties van documenten, ingevulde formulieren, tekeningen, foto's en kaarten,

²⁵ TK 20454, nr 123

²⁶ TK 20454 nr. 134 (1 november 2018)

materialen uit de oorlog zijn verspreid over talrijke archieven in binnen- en buitenland. Het Netwerk Oorlogsbronnen (NOB) ontwikkelt en onderhoudt de digitalisering van en verbinding tussen de afzonderlijke archieven en collecties. De digitale toegang is essentieel voor het bereiken van de nieuwe generaties.

- Herinneringscentra: investeren in betere zichtbaarheid en toegankelijkheid van de herinneringscentra met landelijke betekenis voor de herinnering aan de verschrikkelijke ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog.
- 75 jaar vrijheid: het belang van de viering van 75 jaar vrijheid is groot. Temeer omdat er steeds minder overlevenden onder ons zijn. Het is het moment om stil te staan bij de gruwelijkheden van toen en bij het belang van de vrijheid die erop volgde.

Alle betrokken organisaties zijn aan de slag gegaan met de suggesties van de Commissie Cohen. VWS is van plan de uitvoering van de door de Commissie Cohen voorgestelde maatregelen in 2021 te evalueren. Covid-19 vertraagde de start van de evaluatie.

De Nederlandse overheden – Rijk, provincie en gemeenten – hebben in de periode 2012-2019 middelen beschikbaar gesteld voor de herinnering en herdenking van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. De onderstaande tabel toont de grootste incidentele uitgaven van de Rijksoverheid in deze periode.

Rijksbijdragen in de periode 2012-2019	Bedrag in €
Holocaust Namenmonument	8,3 mln (2016 en 2019)
Nationaal Holocaust Museum	5,6 mln (2016))
75 jaar vrijheid	24 mln (2018 en 2019)
Investering in educatie over de Holocaust	2 mln (2019) ²⁷
Onderhoud en restauratie van Joodse begraafplaatsen	2,5 mln
Canonnetwerk, netwerk van musea die objecten uit de Canon van Nederland tonen	0,7 mln
Verbeteren toegankelijkheid van beladen geschiedenis door projectfinanciering via het Mondriaan Fonds	1 mln ²⁸

Academische activiteiten, publicaties en activiteiten gericht op een algemeen publiek worden gefinancierd via de reguliere financiële regelingen.

1.4.2

Beleidsontwikkelingen overige departementen

In Nederland zijn de onderwerpen waar IHRA zich op richt beleidsmatig verspreid over meerdere departementen. Deze paragraaf beschrijft de inzet van andere departementen op specifieke onderwerpen die in het IHRA-aandachtsgebied vallen.

De regeringsvisie uit 2017 op burgerlijke waarden, verdedigbare democratie, sociale cohesie en hun onderlinge verbondenheid illustreert hoe sterk de Tweede Wereldoorlog geldt als moreel ijkpunt in de Nederlandse samenleving. De regering gaf aan dat Nederland de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog nooit meer wil meemaken: een disfunctionele rechtsstaat, de geïndustrialiseerde moord op

²⁷ TK 20454 nr. 125; TK 20454 nr. 143; TK 202454 nr. 147

²⁸OCW Kamerbrief 17641064 "Visie Erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog". (5 november 2019)

minderheden, politieke tegenstanders en gehandicapten en de vervolging van andersdenkenden. Die ervaringen moet de samenleving de gevaren voor antidemocratische gedrag doen inzien. De regering kent een speciale rol toe aan de symbolen van en de herinnering aan de Holocaust en haar slachtoffers.^{29, 30}

In 2016 heeft de toenmalig minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mede namens alle betrokken ministers het Nationale Actieprogramma tegen Discriminatie³¹ uitgebracht om rassendiscriminatie te bestrijden. Tevens zijn metingen aangekondigd van het antidiscriminatiebeleid van de gemeenschappen. Er zal een speciaal onderzoek worden uitgevoerd om eventueel een apart artikel in het Wetboek van Strafrecht te creëren over haatdelicten.

De bestrijding van antisemitisme is een integraal onderdeel van de bredere inzet binnen de kabinetsaanpak tegen discriminatie. Het preventieve beleid richt zich op de bevordering van de interreligieuze dialoog en op bewustwording in het onderwijs en voetbal. Het repressieve beleid richt zich op maatregelen om de aangifte- en meldingsbereidheid te vergroten, de registratie van en het inzicht in incidenten te verbeteren en effectieve opsporing en vervolging mogelijk te maken. Tevens wordt door diverse departementen frequent gesproken met sleutelfiguren en organisaties vanuit de Joodse gemeenschap.

Tot 2019 was er geen apart actieplan voor de bestrijding van antisemitisme opgesteld door de Nederlandse regering; zij volgde een generieke aanpak om discriminatie te bestrijden, inclusief specifieke maatregelen om antisemitisch en antimoslimgedrag en afrocisme tegen te gaan. Eind 2019 hebben twee Tweede Kamerleden, één van de VVD en één van de ChristenUnie, een initiatiefnota voor een effectievere aanpak van antisemitisme ingediend die door de Tweede Kamer is aangenomen (zie paragraaf 1.5.1). Op 1 juli 2020 volgde een kamerdebat waarin de Tweede Kamer vroeg om de ontwikkeling van een apart actieplan voor de bestrijding van antisemitisme en de aanstelling van een nationaal coördinator voor de bestrijding van antisemitisme. Tegelijkertijd vond een kamerdebat plaats over het bredere vraagstuk van racisme (een uitvloeisel van de dood van George Floyd veroorzaakt door de politie in de VS). De Tweede Kamer heeft om een aantal maatregelen gevraagd, waaronder eventueel de benoeming van een nationale coördinator voor de bestrijding van racisme en haatdelicten. De regering heeft beloofd voor het eind van het jaar dit verzoek in behandeling te nemen.³²

Op 16 oktober 2020 heeft de minister van Justitie en Veiligheid besloten dat er een nationaal coördinator antisemitismebestrijding wordt aangesteld. Op het moment dat dit verslag wordt geschreven, worden de nadere details over de te creëren functie nog uitgewerkt.

In 2016 presenteerde de toenmalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een visie voor de implementatie van beleid over roofoverval aan de Tweede Kamer. Het

²⁹ TK 29279 nr. 371 (31 januari 2017)

³⁰ TK 20454 nr. 125 (27 januari 2017)

³¹ TK 25544 en 30950 nr. 775 (21 juni 2018); TK 3095 nr. 156 (25 april 2018); 30950 nr. 84 (22 januari 2016); 29544 en 25883 nr. 523 (16 mei 2014); en 30950 nr. 42 (16 januari 2014)

³² TK 35164, nr 10 (1 juli 2020)

restitutiebeleid in huidige vorm kent zijn oorsprong in 2001 met de oprichting van de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog om advisering over restitutieverzoeken zo onafhankelijk mogelijk te laten plaatsvinden en om rechtsherstel mogelijk te maken. Het belangrijkste voornemen uit de Kamerbrief van 2016 was het scheiden van onderzoek en advies over de teruggave van roofkunst.³³ Dit voornemen heeft geleid tot de oprichting van het Expertisecentrum Restitutie Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog. Het Expertisecentrum is ondergebracht bij het NIOD, het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, en is op 1 september 2018 van start gegaan. Hiermee wordt de opgedane kennis en kunde over onderzoek naar roofkunst gebundeld en duurzaam verankerd bij een onafhankelijke academische organisatie. Ook is destijds aangekondigd dat het restitutiebeleid in 2020 geëvalueerd zal worden.³⁴ In 2019 leidde dit tot een adviesaanvraag aan de Raad voor Cultuur.³⁵ Een onafhankelijke commissie onder voorzitterschap van Jacob Kohnstamm is momenteel bezig met de evaluatie.³⁶

1.5 Politieke ontwikkelingen

Deze paragraaf geeft een beeld van de aard van de onderwerpen gerelateerd aan de Tweede Wereldoorlog die in de periode 2012-2019 zijn besproken in het parlement. De Indische kwestie en de viering van 75 jaar vrijheid in 2020 hadden in de periode 2012-2019 de meeste aandacht in de Tweede Kamer. Een ander groot onderwerp is het toenemende gevoel van onveiligheid in de Joodse gemeenschap. De ontwikkeling van de cijfers van de gemelde (gewelds-)incidenten ondersteunen dat gevoel niet voor deze periode. Het gevoel van onveiligheid heeft echter wel geresulteerd in de initiatiefnota antisemitisme die in deze paragraaf aan bod komt. De paragraaf beschrijft verder WOII-gerelateerde onderwerpen die in de rapportageperiode parlementaire aandacht kregen.

1.5.1 Bestrijding antisemitisme

De Tweede Kamerleden Yesilgöz-Zegerius (VVD) en Segers (Christen Unie) hebben in 2019 een initiatiefnota ingebracht in de commissie voor Justitie en Veiligheid. De initiatiefnemers zien antisemitisme als een internationaal probleem: “In veel Europese landen zien we dat het aantal gewelddadige anti-Joodse incidenten al enige jaren verontrustend hoog is en stijgt. En helaas heeft de geschiedenis ons geleerd dat dit geweld symbool staat voor iets veel diepers. Dat het vaak slechts een topje van de ijsberg is. Antisemitisme zit verscholen in kwaadaardige vooroordelen en eeuwenoude stereotypen, die onze samenleving binnensijpelen. Joden worden dan ook vaak «de kanarie in de kolenmijn» genoemd: als het antisemitisme de kop op steekt, blijft het niet alleen bij Jodenhaat, maar wordt het een totale vergiftiging voor de hele samenleving, en zal de ene na de volgende minderheid of groep volgen”.³⁷

³³ TK 25839, nr. 42

³⁴ De Engelstalige link naar informatie over het restitutiebeleid:

<https://english.cultureelerfgoed.nl/topics/restitution-policy>

³⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/12/17/brief-aan-de-raad-voor-cultuur-inzake-adviesaanvraag-voor-beleidsevaluatie-restitutie-roofkunst-tweede-wereldoorlog>

³⁶ TK 25839, nr. 42. <https://www.raadvoorcultuur.nl/actueel/nieuws/2020/03/11/evaluatiecommissie-restitutiebeleid-naziroofkunst-tweede-wereldoorlog-ingesteld>

³⁷ TK 35164 nr 2 (14 maart 2019) p1

De initiatiefnemers verzoeken onder andere, naar het voorbeeld van andere landen, een Nationaal Coördinator Antisemitismebestrijding voor een bepaalde periode van twee jaar in het leven te roepen, die de aanpak van antisemitisme kan stroomlijnen en regisseren en tegelijkertijd de regering en de Kamer kan adviseren over een effectieve aanpak.

Ondanks dat het debat over de initiatiefnota nog niet is afgerond, heeft de regering in opvolging van de nota in 2019 in aanvulling op het lopende beleid een budget van € 3 miljoen beschikbaar gesteld voor extra maatregelen gericht tegen antisemitisme in de periode 2019 - 2021.

1.5.2

75 jaar vrijheid

De viering 75 jaar vrijheid wordt door velen gezien als een scharnierpunt in de herinneringscultuur. De oorlog wordt meer en meer geschiedenis nu de groep mensen die deze zelf hebben meegemaakt steeds kleiner wordt. Het parlement heeft de regering opgeroepen om ruimschoots aandacht te besteden aan stilstaan bij de viering van 75 jaar vrijheid.

Op 31 augustus 2019 startte de viering 75 jaar vrijheid met een programma in Terneuzen waarbij de Slag om de Schelde en de bevrijding van Zuid-Nederland centraal stonden. Het nationale programma duurt tot oktober 2020 en omvat herdenkingsdiensten, vieringen en andere activiteiten die gericht waren op het stilstaan bij het einde van de oorlog in het Europese en Aziatische deel van het toenmalige koninkrijk.^{38,39}

De Koning verwees in de Troonrede van 2018, de opening van het parlementaire jaar, naar de herdenking van 75 jaar bevrijding in 2019. Hij benadrukte de naoorlogse geschiedenis die een verhaal vertelt van vooruitgang en verbetering, en de democratische waarden die in de Nederlandse rechtsstaat zijn verankerd: gelijkheid, tolerantie, vrijheid en rechtszekerheid.⁴⁰ In 2019 reflecteerde de Koning tijdens de Troonrede: "75 jaar later lijken vrijheid, democratie en een sterke rechtsstaat vanzelfsprekende waarden. Maar wie de wereld beschouwt, realiseert zich hoe bijzonder het is te leven in een land waarin mensen zich veilig kunnen voelen. Waarin vrijheid samengaat met verdraagzaamheid en verantwoordelijkheidsgevoel. En waarin mensen nog altijd iets voor een ander overhebben. Hoewel in het publieke debat en op social media tegenstellingen soms de boventoon lijken te voeren, is de dagelijkse realiteit voor de meesten van ons anders. Nederland blijft een land van vrijwilligers en van verstandige compromissen in het brede midden. Van jong tot oud, van werkvloer tot bestuurskamer en van Willemstad tot Amsterdam willen mensen meedoen en hun bijdrage leveren. Dat is wat ons bindt en wat we met elkaar moeten koesteren."⁴¹

De regering heeft vanwege 75 jaar vrijheid in 2019 eenmalig € 15 miljoen geïnvesteerd in een subsidieregeling. De subsidieregeling beoogt blijvende aandacht voor de Tweede Wereldoorlog, ook als de ooggetuigen ons ontvallen, op een manier

³⁸ TK 20454 nr. 145, TK 20454-34

³⁹ De Coronacrisis heeft ertoe geleid dat vanaf medio maart 2020 de festiviteiten niet konden plaats vinden.

⁴⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2018/09/18/troonrede-2018>

⁴¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2019/09/17/troonrede-prinsjesdag-2019>

die jongeren nu en in de toekomst aanspreekt en boeit. Het geld is bedoeld voor de modernisering van een aantal oorlogsmusea en Herinneringscentra, voor vernieuwende presentatievormen, voor onderzoek naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en voor het vergemakkelijken van de digitale toegang tot bronnen en archieven van de Tweede Wereldoorlog.

1.5.3

Duitse WOII-gerelateerde uitkeringen

Uitkeringen die de Duitse overheid uitbetaalt aan Nederlanders, slachtoffers en collaborateurs, gaven aanleiding tot debat en tot vragen vanuit de Tweede Kamer. Allereerst de uitkeringen aan slachtoffers. 300 Nederlandse ex-dwangarbeiders ontvangen invaliditeitsuitkeringen uit Duitsland. Nederland hief over die uitkering belasting wat leidde tot publieke verontwaardiging. In 2018 is besloten dat de overheid de belastingheffing op de uitkering van de voormalige dwangarbeiders stopt zo staat in een gezamenlijke verklaring van de staatssecretarissen van Financiën en van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.⁴² Duitsland keert ook pensioenen uit aan Nederlanders en hun nabestaanden die in de Tweede Wereldoorlog bij de Wehrmacht of de Waffen-SS hebben gediend. Dat leidde in 2013, 2015 en in 2019 tot een publiek debat. Naast het vraagstuk van wenselijkheid was niet direct duidelijk of de ontvangers van deze pensioenen belasting betaalden over het ontvangen bedrag. De in Duitsland onbelaste invaliditeitsuitkeringen aan Nederlanders die in Duitse eenheden hebben gediend zijn door niet volledige informatie-uitwisseling niet in alle gevallen belast in Nederland.⁴³

1.5.4

Holocaustontkenning

In Nederland baseren rechters zich in gevallen van Holocaustontkenning op het artikel groepsbelediging, 137c van het Wetboek van Strafrecht. Holocaustontkenning en –verdraaiing vindt nauwelijks enige weerklank in Nederland.

Tijdens een debat in de Tweede Kamer in december 2016 is gesproken over het verruimen van de vrijheid van meningsuiting. De meeste partijen waren tegen, omdat zij vreesden dat de Holocaust zou worden ontkend en dat het verschillende vormen van discriminatie mogelijk zou maken.⁴⁴

1.5.5

Erfgoed

De persoonlijke getuigen die met hun verhalen diepte, betekenis en een gezicht geven aan de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust, ontvallen ons. Het wegvallen van die generatie heeft ook invloed op de wijze waarop we stilstaan bij de oorlog. De stille getuigen van de verschrikkingen resteren, ons erfgoed. De Nederlandse overheid en diverse organisaties en instellingen beschikken over enorme collecties van onder andere documenten, tekeningen, foto's en kaarten uit de oorlog. Dit erfgoed is het blijvend tastbaar bewijs van de gruwelijkheden van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Juist omdat dit erfgoed straks het enige nog tastbare bewijs is van de Tweede Wereldoorlog is het noodzakelijk om dit goed toegankelijk, bruikbaar en vindbaar te maken voor een breed geïnteresseerd publiek.

⁴² TK 34785 nr. 85 (18 mei 2018).

⁴³ TK 2012 – 2013 nr. 2042. TK 2014 – 2015 nr. 2799. Brief van de staatssecretaris van Financiën, 2019-0000149485.

⁴⁴ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/kamer_in_het_kort/voorstel-tot-verruiming-vrijheid-van-meningsuiting

De jongere generaties verwachten digitale toegang tot materiaal en achterliggende bronnen. VWS subsidieert daartoe sinds 2016 het Netwerk Oorlogsbronnen (NOB). Dit netwerk verbindt de collecties van 110 instellingen en biedt de digitale ruggengraat voor het verbinden en vindbaar maken van bronnen en collecties. De digitale verbinding van oorlogsbronnen garandeert het behoud van ieders identiteit en eigenaarschap van de data. Het NOB biedt momenteel toegang tot meer dan 11 miljoen digitale objecten die verhalen vertellen over mensen, locaties, gebeurtenissen en tijdstippen. De speciaal ontwikkelde thesaurus zorgt dat niet alleen voor de verbinding tussen de data maar plaatst de data ook in een context: toelichting op de gebeurtenissen en personen zodat gebruikers de bronnen beter kunnen begrijpen. OCW draagt op verschillende manieren bij aan dit herinneringserfgoed, zoals beschreven staat in de Kamerbrief over de visie van erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog.⁴⁵ Zo is er € 2,5 miljoen vrijgemaakt voor de restauratie van Joodse begraafplaatsen, vaak verweesd als gevolg van de Tweede Wereldoorlog, is er € 730.000 beschikbaar voor het canon-netwerk van musea en € 1 miljoen voor het Mondriaan Fonds voor projecten met betrekking tot beladen erfgoed. OCW financiert ook de restauratie en instandhouding van monumenten via verschillende regelingen. In 2019 is bijvoorbeeld € 2 miljoen euro beschikbaar gesteld voor de Portugese Synagoge en de begraafplaats Beth Haim.

1.5.6

Beladen erfgoed

De aanwijzing van de Muur van Mussert in 2018 tot rijksmonument was aanleiding voor veel discussie tussen voor- en tegenstanders. De muur van Mussert was centraal onderdeel van een Nationaal Tehuis dat de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) in het midden van de jaren dertig van de vorige eeuw liet bouwen op de Veluwe. NSB-ers waaronder Mussert hielden daar tussen 1936 en 1940 hun zogenoemde Hagespraken. Voorstanders van de aanwijzing tot rijksmonument vonden dat ook herinneringen aan de donkere kant van ons verleden een plaats verdienen op de rijksmonumentenlijst.⁴⁶ Tegenstanders wilden vooral voorkomen dat deze locatie een bedevaartsoord voor extreemrechts zou worden.

In 2019 vroegen verschillende Kamerleden naar de omgang met de bunker Seys Inquart vanwege de herontwikkeling en verkoop van het complex. De Kamerleden wilden er zeker van zijn dat er een passende functie in de bunker zou komen. De bunker is onderdeel van de Atlantikwall en was al aangewezen als Rijksmonument met alle bijbehorende juridische consequenties. De Kamerbrief over de visie op het erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog van de minister van OCW van 5 november 2019 licht het erfgoedbeleid met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog toe. In dat kader is met het Rijksvastgoedbedrijf een afspraak gemaakt dat totdat de rijksbouwmeester een leidraad zou hebben opgesteld voor de omgang met de verkoop van rijksmonumenten, rondom de bunker van Seyss-Inquart geen onomkeerbare stappen worden gezet. De leidraad is inmiddels afgerond en als bijlage bij de beleidsreactie op de Verkenningen erfgoedthema's van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed meegezonden aan de Tweede Kamer.⁴⁷

⁴⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/11/05/kamerbrief-inzake-visie-erfgoed-uit-de-tweede-wereldoorlog>

⁴⁶ <https://www.niod.nl/nl/nieuws/niod-pleit-voor-behoud-muur-van-mussert>

⁴⁷ 2019Z05840 (26 maart 2019, 22 mei 2019), TK 32820 nr. 321 (5 november 2019).

1.6 Rechtsherstel

Het proces van rechtsherstel, recuperatie en restitutie is nog altijd niet voltooid, en raakte het beleid in de periode 2012-2019 ook. In een proefschrift uit 2017 wordt beschreven dat het proces van rechtsherstel, restitutie van geroofde Joodse eigendommen direct na de oorlog startte. De Nederlandse overheid, de beurs, banken en verzekeraars zijn vanaf 1945 bij het rechtsherstel betrokken. De auteur meldt dat het rechtsherstel met veel moeite en tegenslag gepaard gaat. Het verloopt langzaam, formalistisch en bureaucratisch. Het is zeker niet zo dat Joodse 'gedeposedeerden' automatisch hun eigendommen terugkrijgen.⁴⁸

1.6.1 Rijksoverheid

Enkele dagen na de ondertekening van de Stockholmverklaring in januari 2000 maakte de Nederlandse regering excuses voor de kille ontvangst die Joodse overlevenden van de Holocaust in Nederland ten deel zijn gevallen.⁴⁹ In maart 2000 ontving de Tweede Kamer een brief van de regering met daarin een reactie op de aanbevelingen van vijf adviescommissies over rechtsherstel.⁵⁰ In navolging van de aanbevelingen en gesprekken met de Joodse gemeenschappen en Sinti en Roma gemeenschappen kwam de Rijksoverheid tot meerdere overeenkomsten. Met de Joodse gemeenschap voor retributie voor een totale waarde van € 181,5 miljoen. De Sinti en Roma gemeenschappen ontvingen een compensatie van € 13,6 miljoen van de Rijksoverheid. De omgang met geroofde kunst is eerder in dit rapport beschreven.⁵¹

Sinds de start van het verruimde restitutiebeleid heeft de Restitutiecommissie tot en met 2018 156 adviezen uitgebracht. Van de 156 adviezen betreffen 93 adviezen een geheel of gedeeltelijke toewijzing van het restitutieverzoek. In totaal is er tot en met 2018 geadviseerd om circa 460 objecten te restitueren aan (nabestaanden van) rechthebbenden.⁵²

1.6.2 Lokale overheden

In maart 2014 publiceerde het NIOD het onderzoek naar de Amsterdamse erfpachtkwestie.⁵³ Aanleiding tot het onderzoek waren berichten in de pers in het voorjaar van 2013. Hieruit bleek dat de gemeente Amsterdam na de Tweede Wereldoorlog Joodse burgers die waren teruggekeerd uit de concentratiekampen of uit de onderduik, boetes voor niet betaalde erfpachtcanon over de oorlogsjaren in rekening bracht. Dit leidde tot een publieke discussie of de gemeente Amsterdam

⁴⁸ Christiaan Ruppert. *Eindelijk restitutie: De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over joodse oorlogsteegoeden (1997-2000)*. 2017 (AUP), p. 3.

⁴⁹ <https://www.rd.nl/oud/vp/000129vp01.html>

⁵⁰ TK 25839, nr 13 - <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25839-13.html>

⁵¹ TK 25839 nr. 42.

⁵² <https://www.restitutiecommissie.nl/adviezen.html> - voor informatie over de adviezen

⁵³ Erfpacht is wat de eigenaar van onroerend goed betaalt aan de eigenaar van de grond waarop het onroerend goed is gevestigd. De Nederlandse term voor jaarlijkse kostprijs van erfpacht is canon. De eigenaar van het onroerend goed die erfpacht verschuldigd is, kan de canon jaarlijks, voor de looptijd van de erfpacht of eeuwigdurend afkopen.

feitelijk en moreel juist had gehandeld jegens teruggekeerde Joodse burgers. Naar aanleiding daarvan werd opdracht gegeven voor een onderzoek.⁵⁴

De gemeente Amsterdam heeft in september 2015 toegezegd dat Joodse Amsterdammers die een boete kregen omdat ze hun erfpacht niet hadden betaald gedurende de oorlogsjaren, een aanvraag kunnen doen voor terugbetaling.⁵⁵ Een bedrag van 10,8 miljoen euro is op 14 juli 2016 door de gemeenteraad van Amsterdam ter beschikking gesteld als collectieve tegemoetkoming aan de Joodse gemeenschap.⁵⁶ Deze compensatie is verdeeld over meer dan 50 Joodse initiatieven zoals het Nationaal Holocaust Museum en een nieuw op te richten Holocaust Namenmonument. Een jaar later besloot de Haagse gemeenteraad tot het inrichten van een regeling voor het rechtsherstel van Joodse eigenaren en hun nabestaanden inzake onroerend goed inclusief erfpacht.⁵⁷ Tevens doet het NIOD sinds 2018 onderzoek naar de omgang met vastgoed van Joden in Rotterdam.

1.6.3

Ondernemingen

De Nederlandse Spoorwegen (NS) werkten in de Tweede Wereldoorlog mee aan de deportatie van Joden naar Westerbork. De NS is een voormalig staatsbedrijf dat in de jaren 1990 is geprivatiseerd. Holocaustoverlevende Salo Muller streed jarenlang voor een schadevergoeding aan de (nakomelingen van) slachtoffers van de Holocaust. Een commissie onder voorzitterschap van Job Cohen adviseerde de NS in 2019 aan diegenen waarvan de gezinnen via het Nederlandse spoorwegnet naar concentratie- of vernietigingskampen werden gedeporteerd een uitkering te verstrekken. De NS heeft het advies opgevolgd. De regeling voorziet in een uitkering van €15.000 voor een overlevende, €7.500 voor weduwen, weduwnaars en kinderen en €5.000 voor kinderen geboren na 8 mei 1945.⁵⁸

1.7

Onderwijs in Nederland

In artikel 23 van de Nederlandse Grondwet is de vrijheid van onderwijs geregeld. De leden 2 en 7 zijn voor de toelichting in deze rapportage relevant.

Lid 2. Het geven van onderwijs is vrij, [...]

Lid 7. Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd.

Het geven van onderwijs is vrij en bijzonder onderwijs wordt gelijkelijk bekostigd als openbaar onderwijs. Al het bekostigde onderwijs moet evenwel voldoen aan eisen die bij wet geregeld zijn. Daarom is in Nederland voorgeschreven wat scholen hun leerlingen in een bepaalde schoolperiode moeten doceren. De wijze waarop scholen en leerkrachten in basis en voortgezet onderwijs die kennis aanreiken aan hun

⁵⁴ De erfpachtkwestie in Amsterdam (1945-1960). 2014, Hinke Piersma, Jeroen Kemperman (NIOD) - https://pure.knaw.nl/portal/files/5879262/2014_PiersmaKemperman_DeErfpachtkwestieInAmsterdam_rapport.pdf.

⁵⁵ <https://www.parool.nl/nieuws/gemeente-betaalt-erfpachtboetes-aan-joodse-gedupedeerden-toch-terug~ba178b60/>

⁵⁶ <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/college/burgemeester/persberichten/commissie-joodse-erfpachttegoeden/>

⁵⁷ R. te Slaa, 'Daar dit een immorele aanslag is'. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955 (Den Haag 2017)

⁵⁸ <https://commissietegemoetkomingns.nl/app/uploads/2019/08/uitkeringsreglement-nl.pdf>

leerlingen zijn professionele keuzes op decentraal niveau, passend bij het onderwijsniveau en de schoolsoort.

1.8 De Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in het onderwijs

De grondwettelijke vrijheid van onderwijs houdt in dat scholen en leerkrachten vrij zijn in de keuze van de manier waarop zij onderwerpen aan kinderen onderwijzen. De wettelijke eisen ten aanzien van het curriculum van het funderend onderwijs, de voorgeschreven onderwijsinhoud, worden onder meer geregeld in kerndoelen en eindtermen. De geschiedenis van de politiek tijdens het interbellum in Europa en de opkomst van de nazipartij in Duitsland en de fascistische NSB-partij in Nederland maken deel uit van het curriculum. Het curriculum schrijft ook de bespreking voor van “racisme en discriminatie die tot genocide hebben geleid, in het bijzonder met betrekking tot de Joden”. De genocide op Sinti en Roma wordt dus niet expliciet vermeld, maar ‘gesuggereerd’ in het curriculum.

In aanvulling op het curriculum heeft het Platform WO2 een referentiekader⁵⁹ ontwikkeld voor onderwijs over de Tweede Wereldoorlog. Platform WO2 pleit uitdrukkelijk voor een mondiaal perspectief op de Tweede Wereldoorlog en voor bespreking van alle groepen die het slachtoffer zijn geworden van de nazi's. De eerste reeks elementen van het kader heeft expliciet betrekking op de politieke en maatschappelijke context in Nederland en de rest van de wereld vóór de Tweede Wereldoorlog: de botsing van ideologieën, de wereldwijde omvang van de Tweede Wereldoorlog en de invloed van de oorlog op elk onderdeel van het dagelijks leven. De tweede reeks heeft betrekking op systematische uitsluiting, terreur en genocide. Het referentiekader wordt gebruikt door herdenkingscentra en oorlogsmusea.

De Holocaust wordt gewoonlijk voor het eerst onderwezen in het lager onderwijs vanaf 10 jaar. De Tweede Wereldoorlog en de Holocaust worden onderwezen in alle jaren van het middelbaar onderwijs, hoewel dit afhankelijk is van het onderwijsniveau.

Onderdeel van de kerndoelen voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs, die gelden voor alle leerlingen, is de Canon van Nederland (2006). De Canon van Nederland is een chronologische reeks van vijftig historische thema's die belangrijk zijn als fundament van het geschiedenisonderwijs in zowel basis- als voortgezet onderwijs. Thema's die voor dit verslag van belang zijn, zijn onder meer de Tweede Wereldoorlog 1940 - 1945, Anne Frank, en Indonesië 1945 - 1949.⁶⁰ De Tweede Wereldoorlog is het meest populaire aspect van de Canon onder scholieren.⁶¹

De minister van OCW heeft in juli 2019 een onafhankelijke commissie de opdracht gegeven tot herijking van de Canon. In de toelichting op het besluit geeft de minister aan dat “het concept van vensters als doorkijk op de geschiedenis goed werkt. De herijking gaat dan ook vooral over het tegengaan van het licht houden van keuzes en teksten

⁵⁹ <https://www.tweedewereldoorlog.nl/over-deze-portal/referentiekader/>

⁶⁰ Een chronologische reeks van vijftig historische thema's die belangrijk zijn voor het fundament van het geschiedenisonderwijs in Nederland, zoals bepaald door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in 2006.

⁶¹ OCW Kamerbrief 17641064 “Visie Erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog” (5 november 2019)

die twaalf jaar geleden op grond van de inzichten van toen gemaakt zijn".⁶² De commissie heeft op 22 juni 2020 de uitkomst van de herijking gepubliceerd.^{63 64}

Het kabinet heeft eind 2019 ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht voor scholen een herzien wetsvoorstel naar de Tweede Kamer gestuurd. Het voorstel specificeert de doelen van het burgerschapsonderwijs, verplicht voor alle scholen. Het doel van het burgerschapsonderwijs is het bij leerlingen vergroten van wederzijds begrip en kennis van elkaars culturen en godsdiensten en de bestrijding van intolerantie alsmede het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.⁶⁵

In de periode 2012 – 2019 is één onderzoek dat in 2017 is uitgevoerd door de afdeling Geschiedenis van de Erasmus Universiteit te Rotterdam naar het onderwijs- en lesmateriaal uit de periode 1960-2010 over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust, kritisch geweest over de onderwerpen die in het lesmateriaal aan bod komen en de wijze waarop onderwerpen worden behandeld.⁶⁶ Een studie van de Stichting Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (SLO) geeft echter een genuanceerder beeld dan dat van de onderzoeker.⁶⁷ Het is niet aan de overheid om dit verschil van mening te verklaren: de Nederlandse regering heeft uit principe geen oordeel over de inhoud van leermiddelen of het gebruik daarvan. De grondwettelijke vrijheid van het onderwijs betreft immers ook de keuze van leermiddelen en de aanstelling van onderwijzers.

De onderzoeker van de Erasmus universiteit geeft aan dat in de praktijk van het Nederlandse geschiedenisonderwijs enkele opmerkelijke veranderingen in de behandeling van de Holocaust zijn opgetreden. Het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust is, volgens het onderzoek, in de loop der jaren meer geëmotioneerd, geïndividualiseerd en gemoraliseerd geraakt. Het onderzoek geeft aan dat Joodse Nederlanders in sommige lesmethoden worden afgeschilderd als 'anderen' die een aparte positie bekleedden in de vooroorlogse Nederlandse samenleving. De onderzoeker constateert in andere schoolboeken stereotypen en generalisaties en worden nazi-illustraties en -terminologie nog gebruikt.

Een ander punt van kritiek betreft de onderwerpkeuze en de behandeling van de onderwerpen in het onderwijsmateriaal. Hoewel onderwerpen als de rol van de NSB, de diepere analyse van daders, verraad, hulp en collaboratie van verschillende groepen en organisaties in de Nederlandse samenleving de afgelopen twee decennia intensief zijn onderzocht door de onderzoekers van de Erasmus universiteit, blijven deze onderwerpen volgens de onderzoekers onderbelicht in het Nederlandse geschiedenisonderwijs en de schoolboeken. De 'transnationale' aanpak van het

⁶² Staatscourant 2019, 36876

⁶³ TK 32 820, nr. 338 (18 februari 2020).

⁶⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/06/22/herijking-canon-van-nederland>
www.canonvannederland.nl TK 32 820 nr 338 (18 februari 2020)

⁶⁵ TK 35 352 nr 2 (28 november 2019)

<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?id=2019Z23710&dossier=35352>

⁶⁶ Zie Marc van Berkel, *Plotlines of Victimhood: The Holocaust in German and Dutch Textbooks 1960-2010* (Rotterdam 2017) (<https://repub.eur.nl/pub/100839>).

⁶⁷ Jeroen Bron et al., (2015), *Oorlog en dekolonisatie. Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië*. Enschede: SLO. (<https://slo.nl/publicaties/@4291/oorlog-dekolonisatie/>)

onderwijs over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust is volgens de onderzoekers een ontwikkeling die in Nederland nog ver van de werkelijkheid lijkt af te staan. Het leven in de getto's en de massamoorden in de Sovjet-Unie worden vaak veronachtzaamd of niet goed uitgewerkt. De acties van *Einsatzgruppen* of de *Aktion Reinhardt* in het centraal bezette Polen komen bijna niet voor in de schoolboeken. De meeste schoolboeken zijn 'Auschwitz-gericht', de euthanasieprogramma's worden grotendeels genegeerd, net als de vraag waarom veel van de eigenlijke moorden in Oost-Europa plaatsvonden. Het resultaat is dat veel Nederlandse schoolboeken vanuit geschiedkundig perspectief verschillende perspectieven missen met betrekking tot Holocaustrepresentaties. Daarbij moet wel aangetekend worden dat de beschikbare onderwijstijd in het funderend onderwijs gelimiteerd is (voor alle vakken) en dat in leermiddelen dus per definitie keuzes gemaakt moeten worden.

De onderzoeker verwijst naar historisch onderzoek waaruit blijkt dat veel Nederlanders zich inzetten voor de Duitse oorlogsinspanningen, dat de meeste Nederlandse ambtenaren Duitse bevelen opvolgden, dat veel gewone burgers meestal 'passieve omstanders' waren en dat sommigen actief betrokken waren bij de Jodenvervolgung. De onderzoeker meent dat deze thema's onderbelicht blijven in veel van de in Nederland voor geschiedenis gebruikte lesmethoden. Het perspectief in deze boeken is dat van Nederland als slachtoffer van de onderdrukking door de Nazi's.

1.8.1 Lesmateriaal

De grondwettelijke vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze van leermiddelen impliceert dat de Nederlandse overheid de inhoud van lesmateriaal niet controleert. De Nederlandse schoolboekenmarkt is een vrije markt. Iedereen die – mits men zich houdt aan de uitgangspunten van het curriculum – een lesboek wil schrijven en/of publiceren is daartoe gerechtigd. De uitgeverijen werken over het algemeen met een team van deskundige auteurs.

De hierboven geparafraseerde onderzoeker meent dat de kwaliteit van Holocaustrepresentaties in Nederlandse schoolboeken problematisch is. De schoolboeken bevatten soms feitelijke fouten en omissies, en er is geen sprake van discussies over morele kwesties of oefeningen in empathie. Hij stelt dat jongeren vanuit de schoolboeken moeilijk kunnen begrijpen waarom de Joden de belangrijkste slachtoffers van de Holocaust waren. Bovendien is het perspectief van de slachtoffers grotendeels afwezig. Sommige tekortkomingen houden verband met het impliciet of expliciet synoniem gebruik van de termen concentratiekamp en vernietigingskamp. Nederland is daarin volgens de onderzoeker niet uniek. Het Unesco-rapport *The International Status of Education about the Holocaust* uit 2015 concludeert dat de kwaliteit van onderwijsprogramma's en schoolboeken over de Holocaust over de hele wereld onvoldoende is.⁶⁸ Het eerder aangehaalde SLO-onderzoek stelt dat scholieren hier wel degelijk interesse voor hebben en er in de lessen aandacht voor is.⁶⁹

⁶⁸ TK 29544 nr. 603 (13 april 2015); kst-34300-VIII-124 nr. 70 (22 december 2015); ah-tk-20142015-1480 (6 maart 2015).

⁶⁹ Jeroen Bron et al., (2015), *Oorlog en dekolonisatie. Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië*. Enschede: SLO. (<https://slo.nl/publicaties/@4291/oorlog-dekolonisatie/>)

1.8.2 *Educatie*

Naast het formele onderwijs bieden de herinneringscentra en oorlogsmusea aanvullende educatieve programma's aan het onderwijs aan. De eerdergenoemde Commissie Cohen, die aan de basis stond van het Platform WOII, stelt: "Educatie dient een brug te slaan tussen wat in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd en ontwikkelingen in de samenleving nu. Naast kennisopbouw gaat het daarbij om interpretatie. [...] Vanuit de spilfunctie educatie wordt het standpunt ingenomen dat, conform de in het onderwijs aan te leren vaardigheden, het niet alleen gaat om kennis maar ook om denken, reflecteren en handelen.... Niet alleen kennis staat daarbij centraal maar ook het aanleren van kritisch denken en hoe je te gedragen naar jezelf en anderen in een 'vrij' land".⁷⁰

De staatssecretaris van VWS noemde in de eerdergenoemde voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer, als doel van educatie het ontzorgen van het reguliere onderwijs.⁷¹ Het Platform WOII heeft een coördinerende en een stimulerende taak om via diverse methoden educatie over de Tweede Wereldoorlog in het onderwijs deze ondersteuning te bieden. In 2018 formuleerde het Platform WOII een educatieve visie. De leden van het Platform WOII hebben gekozen om het buitenwerkingstellen van de democratische rechtsstaat als het centrale uitgangspunt voor educatie over de Tweede Wereldoorlog te hanteren. Platform WO2 is erop gericht dat het publiek, maar vooral jongeren, zelf verbanden kan leggen tussen wat het afschaffen van de rechtsstaat in de Tweede Wereldoorlog, en de daarmee gepaarde rechteloosheid en vervolging (o.a. Holocaust) betekende en wat dat voor hen in het hier en nu betekent. Platform WO2 heeft voor de praktische uitwerking van de visie op educatie een referentiekader voor de Tweede Wereldoorlog opgesteld: een set van acht wezenlijke aspecten die de kern vormen van het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog.

In 2018 publiceerde de Stichting expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) een onderzoek over de plek van de Tweede Wereldoorlog in het curriculum van het Nederlandse funderend onderwijs.⁷² De onderzoekers constateren dat de Tweede Wereldoorlog vooral binnen het vak geschiedenis aan de orde komt. Geschiedenis is echter geen verplicht vak in alle jaren van het voortgezet onderwijs en evenmin in het hoger en academisch onderwijs. Het is in alle schooltypen en onderwijsniveaus echter verplicht om in het curriculum invulling te geven aan het begrip burgerschap. Platform WO2 wil daarom de wettelijke burgerschapsopdracht van het funderend onderwijs benutten als handvat voor leraren om scholieren te laten leren over en op basis van de Tweede Wereldoorlog. Het onderzoek constateerde ook dat voldoende materiaal beschikbaar is voor het primair en voortgezet onderwijs. Op initiatief van de SMH is een digitaal, interactief platform ontwikkeld speciaal voor mbo-studenten om te voorzien in een nauwelijks bestaand aanbod voor het mbo.^{73 74}

⁷⁰ Eindrapport Commissie Versterking Infrastructuur Herinnering WOII, 2016, p. 19.

⁷¹ TK 20454 nr. 134 (1 november 2018).

⁷² SLO

⁷³ mbo is de afkorting van middelbaar beroepsonderwijs.

⁷⁴ <https://www.plekkenmeteenverhaal.nl>

Binnen het Platform WOII zijn het NC en de SMH gezamenlijk verantwoordelijk voor het domein educatie. Diverse leden van het Platform WOII hebben educatieve initiatieven ontplooid die hieronder worden beschreven.

In 2017 is door de SMH een inventarisatie gemaakt van het educatieve materiaal van de Nederlandse oorlogsmusea en instellingen die zich bezig houden met WOII.⁷⁵ Daaruit volgde het voornemen om de kwaliteit van de educatie aangeboden door de herinneringscentra en oorlogsmusea een kwaliteitsimpuls te geven via het programma Kwaliteitsimpuls Educatie (KWIE).⁷⁶

KWIE ging in 2018 van start en liep tot september 2020. Het is gefinancierd door VWS. Veertien SMH-instellingen hebben van januari 2018 tot januari 2020 samengewerkt binnen het programma 'Kwaliteitsimpuls Educatie'. Het doel van dit programma was het versterken van de educatieve kwaliteit van medewerkers van oorlogs- en verzetsmusea. Via het ontwikkelen van vaardigheden en kennisuitwisseling tussen de leden onderling alsmede met organisaties buiten de sector, zijn verschillende handvatdocumenten, educatieve producten en rapportages tot stand gekomen op het gebied van het maken van tentoonstellingen, werken met vrijwilligers en didactische producten voor het onderwijs. Zo is een digitaal, interactief platform ontwikkeld speciaal voor mbo-studenten.

Naast de ontwikkeling van een aantal concrete producten is een belangrijk resultaat van de tweejarige samenwerking dat de educatiemedewerkers van de veertien oorlogsmusea vertrouwen en collegialiteit hebben opgebouwd. De musea zien in dat ze van elkaar kunnen leren en elkaar constructief kunnen helpen in het ontwikkelen en verbeteren van hun educatieve programma en producten. Voor de toekomst is de uitdaging hoe de opgedane kennis breder ingezet en verder ontwikkeld kan worden.

Een groot deel van de educatieprojecten van de sector richt zich, in lijn met de strategie van het Platform WOII, ook op het vak burgerschap.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei verspreidt jaarlijks het Denkboek onder zo'n 80% van de basisscholen. Het Denkboek legt uitgebreid de nadruk op de Holocaust.⁷⁷ Het jaarlijkse tijdschrift *4FREE* van het Nationaal Comité 4 en 5 mei is speciaal ontwikkeld voor MBO-studenten en -leraren. Het helpt hen en hun leraren te praten over vrijheid en de grenzen daarvan, waarbij een bijzonder verband wordt gelegd met de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei publiceert sinds 2016 het Caribisch Denkboek voor basisschoolleerlingen op de Caribische eilanden. Culturele instellingen organiseren op 4 en 5 mei Vrijheidsmaaltijden op de verschillende eilanden.⁷⁸ Het Denkboek wordt door het Comité betaald met de subsidie die het jaarlijks van VWS ontvangt.

Het Joods Cultureel Kwartier heeft een speciaal lespakket gemaakt over de Holocaust, *Wordt Gemist*, waarin kinderen de levensloop van kinderen van hun leeftijd tijdens de oorlog kunnen volgen.

⁷⁵ 'Educatie in Beeld', 2018 Platform WOII, SMH

⁷⁶ <https://smh40-45.nl/leren-van-wo2/>

⁷⁷ <https://www.4en5mei.nl/english/education>

⁷⁸ Het Denkboek wordt door het comité betaald uit de instellingssubsidie die het comité ontvangt.

De Anne Frank Stichting biedt een groot aantal educatieve projecten aan in het programma 'Leren van de oorlog', dat medegefinancierd wordt door VWS. Zo publiceert het een aantal verhalen in de vorm van een stripverhaal over historische gebeurtenissen in Nederland. Omdat onderzoek uitwees dat kinderen vanaf groep 5 van het primair onderwijs vatbaar zijn voor vooroordelen en discriminatie heeft de Anne Frank Stichting, een lespakket voor die groep in ontwikkeling. De Anne Frank Stichting ontwikkelde met internationale partners de online tool *Stories that move: Toolbox tegen discriminatie*. Het stimuleert leerlingen om na te denken over diversiteit en discriminatie.

Sinds 2018 organiseert het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in samenwerking met de Vereniging van Docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland studiedagen Holocausteducatie voor docenten in het voortgezet onderwijs, waarin internationale ontwikkelingen worden gedeeld en vertaald naar de onderwijspraktijk. Ondergebracht bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is het Landelijke Steunpunt Gast sprekers WOII-Heden. De gast sprekers vertellen hun eigen verhalen of de getuigenissen van overlevenden van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in schoolklassen. De heel persoonlijke benadering laat leerlingen nadenken over het leven in onvrijheid.⁷⁹

1.8.2.1

Educatieve uitgeverijen

Er zijn verschillende vergaderingen geweest tussen de persoon die belast is met het onderzoek naar het huidige lesmateriaal en educatieve uitgeverijen. De doelstelling om het niveau van de voorstelling van de Holocaust in schoolboeken op te trekken, werd gedeeltelijk gehaald. Sommige uitgeverijen hebben hun lesboeken verbeterd, andere blijven nog achter. Uit een enquête onder leraren in 2020 blijkt dat de meeste leraren tevreden zijn over de kwaliteit van de Holocaustdekking in de schoolboeken. De klachten betreffen het gebrek aan informatie of bijgewerkte informatie en de onevenredige aandacht voor de Nederlandse of West-Europese situatie. Nogmaals, elk bedrijf kan een lesboek over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust ontwikkelen: de Nederlandse schoolboekenmarkt is een vrije markt. Anders dan in Duitsland en andere landen is er in Nederland geen gecentraliseerde aanpak van of toestemming voor de benodigde inhoud nodig, noch is er een platform voor kwaliteitscontrole in welke vorm ook.

In maart 2020 zou er een conferentie worden gehouden voor historici, docenten, uitgeverijen en andere professionals uit Duitsland en Nederland. De Erasmus Universiteit zou de resultaten presenteren van een onderzoeksproject naar onderwijs over geschiedenis en burgerschap en er zouden projecten en nieuw onderwijsmateriaal voor dit soort onderwijs worden gepresenteerd. De conferentie zou ook het startsein zijn voor de Aanbevelingen voor het Onderwijzen en Leren over de Holocaust. De conferentie moest echter worden geannuleerd wegens coronabeperkingen.

1.8.3

Opleiding van leerkrachten en excursies

Leraren die meer over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust willen weten dan wat er tijdens hun lerarenopleiding aan de hogescholen wordt onderwezen, kunnen ervoor kiezen deel te nemen aan opleidingen en excursies. Het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CID) organiseert jaarlijks reizen voor leraren naar Yad

⁷⁹ <https://steunpuntgastspreekers.nl/>

Wasjem. Stichting Sobibór en het Nederlands Auschwitz Comité nodigen uitdrukkelijk leerkrachten uit om deel te nemen aan hun jaarlijkse herdenkingstochten. De HAN Universiteit Nijmegen biedt gekwalificeerde docenten aanvullende opleidingen en excursies aan naar locaties in Nederland en elders in Europa. Wat het lesmateriaal betreft, is er in Nederland geen onafhankelijk mechanisme voor kwaliteitscontrole voor de opleiding van gekwalificeerde leraren over de onderwerpen van de Tweede Wereldoorlog, de Holocaust en de genocide op de Sinti en Roma, de Porajmos.

1.8.4

Nieuwe media

Een andere educatieve ontwikkeling is de introductie van nieuwe media en moderne technologie. In 2016 bijvoorbeeld werd een virtual reality tour van het voormalige naziconcentratiekamp Sobibor getest in het Nationaal Monument Kamp Vught. Het ministerie van VWS en het v-fonds voorzagen in de financiering van de VR-tour.⁸⁰ Het toonde een interactieve wandeling door het voormalige naziconcentratiekamp Sobibor. Het ministerie van VWS heeft een aantal organisaties gezamenlijk gevraagd de effectiviteit van virtual reality als instrument voor onderwijs over de Holocaust te beoordelen.⁸¹ De resultaten toonden aan “dat Virtual Reality zonder twijfel een effectieve en belangrijke rol kan spelen in het onderwijs over de Holocaust en dat dit wordt geoptimaliseerd door de juiste keuze voor presentatietechnologie en -inhoud”.⁸²

Daarnaast verkende het Nationaal Holocaust Museum in oprichting in 2017 de effectiviteit van verschillende museale presentatievormen van het vernietigingskamp Sobibor voor verschillende bezoekersgroepen. Naast een VR-presentatie werden de mondelinge overlevering (getuigenissen), documentatie, maquettes en objecten in het museum in kaart gebracht. In het kader van het internationale project iC-ACCESS heeft Herinneringscentrum Kamp Westerbork in samenwerking met partners een virtuele presentatie van het kamp gemaakt, die is uitgetest op verschillende bezoekersgroepen.

1.8.5

De rol van persoonlijke verhalen in het onderwijs over de Holocaust

De persoonlijke geschiedenis van Anne Frank is onmiskenbaar het beroemdste verhaal over onderduiken en de gevolgen van verraad. Naast het universele icoon dat Anne Frank is, zijn er verschillende regionale initiatieven in Nederland die informatie geven over vergelijkbare persoonlijke verhalen. Vrijwel alle oorlogsmusea in Nederland bieden persoonlijke verhalen die verband houden met de Holocaust of de bezetting van Nederland, bijvoorbeeld het Verzetsmuseum, het Nationaal Onderduikmuseum in Aalten, het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Nationaal Monument Kamp Vught en het Nationaal Monument Kamp Amersfoort, alsmede het eerdergenoemde JCK-project *Wordt gemist*.

⁸⁰ Vfonds - <https://vfonds.nl/> het particuliere Nederlandse Nationale Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg

⁸¹ NIOD/Erasmus Universiteit Rotterdam (historisch onderzoek), de Universiteit van Leiden (ontwikkelingspsychologie), de Hogeschool van Amsterdam (crossmedia) en de Universitat Pompeu Fabra Barcelona (neurowetenschappen)

⁸² K. Ribbens, C. Rieffe, H. van Vliet, S. Wierenga, P. Verschure, *Virtueel omzien naar de Holocaust; evaluatie van het gebruik van Virtuele Realiteit in het onderricht van de geschiedenis van Sobibór en Bergen-Belsen*, Amsterdam (2017)

Persoonlijke verhalen worden beschouwd als een aansprekende manier voor kinderen om te leren over traumatische en complexe gebeurtenissen in de geschiedenis. Dit komt tot uiting in de lerarenopleiding. Zo leren studenten van de Radboud Docenten Academie in Nijmegen over Mietje Voltijn, een Nederlands-Joods meisje dat tijdens de oorlog in de stad woonde en samen met haar familie in Sobibór werd vermoord. Elk jaar rond 4 mei leren honderden kinderen uit het vierde jaar van Nijmeegse basisscholen over het leven en het lot van Mietje en bezoeken zij het monument voor de Joodse slachtoffers in het centrum van de stad.

1.8.6 *Effectiviteit van het onderwijs over de Holocaust*

Deze subparagraaf behandelt vragen 11 en 12 van de country report questionnaire Have any surveys or educational research been conducted to assess the effectiveness of Holocaust education? Y/N. If yes, please provide details.

Have any surveys been conducted to assess the post-war public understanding of the Holocaust and the genocide of the Roma? Y/N. Has this understanding changed over time? Y/N. If yes, please provide details.

In 2018 werd door het Historisch Nieuwsblad de algemene kennis van de vaderlandse geschiedenis getest aan de hand van vragen die ook in 2008 waren gesteld aan een vergelijkbare doelgroep. De basis voor de test was de Canon van Nederland. De gemiddelde score van het onderzoek was een 5,2 op een schaal van 1 tot 10. Jongeren tussen 14 en 18 jaar scoorden een 4,4.⁸³

Ook in 2018 werd een landelijk onderzoek gestart naar de kennis van Nederlandse jongeren over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust, gefinancierd door het ministerie van VWS. Meer dan 1.500 scholieren werden ondervraagd over hun feitelijke historische kennis en begrip van concepten. Uit dit onderzoek bleek dat 80% van de jongeren een oorlogsmuseum of herdenkingscentrum heeft bezocht. De scholieren gaven aan dat hun belangrijkste kennisbronnen de schoollessen en schoolboeken zijn, alsmede speelfilms.⁸⁴ Voor jongeren is de eerste associatie met de oorlog de Holocaust, maar één op de drie definieert de term 'Holocaust' niet correct⁸⁵. Veel jongeren lijken sommige kernbegrippen over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust niet goed te kunnen duiden. Een meerderheid weet niet hoe termen als 'antisemitisme', 'collaboratie', 'genocide', 'verzet' en 'nationaalsocialisme' te beschrijven. Slechts 28% van de jongeren wist dat het overgrote deel van de Joden in Oost-Europa woonde. Twaalf procent wist wat Treblinka was. Toch meenden zeven van de tien leerlingen dat er lessen kunnen worden getrokken uit de Tweede Wereldoorlog.

⁸³ *Historisch Nieuwsblad* VI (2018). (In Nederland loopt de schaal van 1 als laagste tot 10 als hoogste cijfer.)

⁸⁴ M.L.F. van Berkel, *Wat weten Nederlandse jongeren over de Tweede Wereldoorlog?*, Arnhem (? Een onderzoek naar kennis, kennisbronnen en attitudes van jongeren in het voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs (Nijmegen 2018) (https://www.annefrank.org/nl/downloads/filer_public/d1/8c/d18c160e-360e-41ad-bd58-1c9baca50515/kennis_jongeren_woii_2018.pdf).

⁸⁵ M.L.F. van Berkel, *Wat weten Nederlandse jongeren over de Tweede Wereldoorlog?*, Arnhem (? Een onderzoek naar kennis, kennisbronnen en attitudes van jongeren in het voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs (Nijmegen 2018) (https://www.annefrank.org/nl/downloads/filer_public/d1/8c/d18c160e-360e-41ad-bd58-1c9baca50515/kennis_jongeren_woii_2018.pdf).

Het curriculum voorziet in de bespreking van “racisme en discriminatie die tot genocide hebben geleid, in het bijzonder met betrekking tot de Joden”. De genocide op Roma wordt dus niet expliciet vermeld, maar ‘gesuggereerd’ in het curriculum. Het referentiekader van Platform WO2 pleit uitdrukkelijk voor een mondiaal perspectief op de Tweede Wereldoorlog en voor bespreking van alle groepen die het slachtoffer zijn geworden van de nazi's. Nogmaals, de grondwettelijke vrijheid van onderwijs houdt in dat scholen en leerkrachten vrij zijn om te kiezen op welke manier zij onderwerpen aan kinderen onderwijzen.

Het niveau van de kennis over de Holocaust blijft moeilijk te meten, aangezien de onderzoeksresultaten dubbelzinnig zijn. Enerzijds blijkt uit onderzoek dat de Tweede Wereldoorlog, en daarmee de Holocaust, het onderwerp is dat de meeste aandacht van leerlingen krijgt. Maar niet alle leerlingen in het middelbaar onderwijs volgen geschiedenislessen. Momenteel wordt er een vervolgonderzoek uitgevoerd, waarbij wordt gekeken naar de plaats van het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog op scholen en naar de doelstellingen van de leerkrachten en het verband met burgerschapsonderwijs in het bijzonder. De waardering die leerkrachten en jongeren toekennen aan de door herinneringscentra en oorlogsmusea georganiseerde educatie en activiteiten vormen een belangrijk element. Het verslag van deze vervolgstudie wordt in maart 2021 verwacht.

1.9 Academische programma's

Deze paragraaf is een indicatie van de aard van de onderwijsprogramma's aan hogescholen en universiteiten. Naast de hieronder gepresenteerde opleidingen bieden vele onderwijsinstellingen programma's aan studenten waarin de Holocaust het of één van de te bestuderen onderwerpen is.

In overeenstemming met de Stockholm Declaration is in 2002 het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies opgericht, evenals een speciale leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam. Het centrum richt zich op universitair onderwijs, onderzoek naar de Holocaust en andere genocides, bijdragen leveren aan het publiek debat en onderwijs geven aan docenten. Sindsdien is een masteropleiding Holocaust- en Genocidestudies ontwikkeld. Er zijn 80 aanvragen per jaar (de helft van de aanvragers is niet Nederlands) voor 20 plaatsen. Het programma maakt deel uit van de faculteit Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam en staat onder toezicht van de leerstoel Holocaust- en Genocidestudies, de leerstoel Herinnering, Geschiedenis en Recht in relatie tot Regimewisselingen en onderzoekers van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies.⁸⁶

Het Centrum is in 2010 formeel onderdeel van het NIOD geworden, dat op zijn beurt werd omgedoopt van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie tot het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. De NIOD-faculteit doet onderzoek naar onderwerpen variërend van Babi Jar tot de slachtoffers van het Stalinisme, van internationale straftribunalen tot ervaringen van Syrische vluchtelingen. Sinds de start heeft het programma samengewerkt met zusterorganisaties die ook zijn opgericht naar aanleiding de Verklaring van Stockholm (Uppsala Programma voor Holocaust- en Genocidestudies, Levande Istoria, HL-

⁸⁶ <http://www.niod.nl/en/master-holocaust-and-genocide-studies>

Senteret, en het Deense Instituut voor Internationale Studies). VWS subsidieert het NIOD met bijna 1 miljoen euro per jaar.

Studenten die dit programma volgen bestuderen de oorzaken, het verloop en de gevolgen van de Holocaust. De studenten nemen daarnaast ook kennis van de oorzaken, het verloop en de gevolgen van onder andere de genocide in Rwanda, Cambodja, het voormalige Joegoslavië, de Armeense genocide, het massale politieke geweld in Zuid-Afrika, de misdaden van het communisme. Ongeveer de helft van de studenten kiest ervoor om hun scripties over niet-Holocaust-thema's te schrijven, d.w.z. andere genociden of, overgangsrechtspraak (het scala aan juridische en niet-juridische maatregelen om een belastend verleden aan te pakken en te herstellen).

Het masterprogramma stelt de Holocaust niet gelijk aan andere historische gebeurtenissen, maar respecteert het unieke karakter ervan. Wel wordt er gekeken naar de oorzaken, het verloop en de gevolgen ervan om de dynamiek van andere gevallen van genocide/massale politieke slachtoffering/dictatuur te helpen begrijpen. De misdaden begaan door politiek links verschillen van die begaan door rechts, maar vanuit het perspectief van hoe ideologieën dictaturen kunnen aanjagen en medesamenzweerders onder de bevolking kunnen creëren, hoe regeringen hun eigen burgers vermoorden of opsluiten, van de miljoenen slachtoffers en de moeilijke terugkeer van de overlevenden in de samenleving, heeft het Nederlandse masterprogramma ervoor gekozen de studie van stalinistische misdaden op te nemen in het brede academische veld van Holocaust- en Genocidestudies. En aangezien steeds meer samenlevingen die herstellen van genocide, conflicten en onderdrukking zoeken naar gemeenschappelijke ervaringen en lessen van elkaar willen leren, heeft het programma ook expliciet overgangsrechtspraak opgenomen als een gebied waarop onderwijs en onderzoek gericht moeten worden.

In de periode van 2012 tot 2019 heeft de masteropleiding Holocaust- en Genocidestudies een groeiende en in toenemende mate uitmuntende academische reputatie verworven. Het accent ligt niet op de belangrijkste discussiethema's in Nederland - hoewel deze in het curriculum aan bod komen - maar veeleer op die op mondiaal niveau. Studenten komen uit de hele wereld naar Nederland, puur om het programma te volgen of om bij bepaalde faculteitsleden te studeren en om deel te nemen aan het brede, maatschappelijke debat.

Op onderzoeksgebied zijn onder meer de volgende resultaten geboekt:

- bijdrage tot de reconstructie van de gezaghebbende geschiedenis en het relaas van Babi Jar (een massale executieplaats in de buurt van Kiev);
- publicatie van toonaangevende onderzoekscollecties waarin de doeltreffendheid wordt geanalyseerd van diverse mechanismen en programma's die gericht zijn op de aanpak en het herstel van door de staat gepleegde misdrijven en op de schadeloosstelling van de slachtoffers daarvan;
- nauwlettend volgen van en verslag uitbrengen over de ontwikkelingen bij de verschillende internationale gerechtshoven in Den Haag en de debatten daarover;
- een voortrekkersrol vervullen op het gebied van 'daderonderzoek' (en zelfs als getuige-deskundige optreden in het proces tegen Demjanjuk);

- actieve betrokkenheid bij het lesgeven en publiceren over oral history en het afnemen van oral history interviews, alsmede onderzoek naar oral history collecties (onderwerpen variërend van overlevenden van de Holocaust en de Goelag, overlevenden van de Rwandese genocide tot Syrische vluchtelingen);
- een belangrijke partner worden in een wereldwijd samenwerkingsverband onder leiding van de Columbia Universiteit inzake Historische Dialogen, Gerechtigheid en Herinnering - een netwerk dat samenwerkt op het gebied van onderzoek, gezamenlijke financieringsaanvragen ontwikkelt, beurzen faciliteert en jaarlijkse conferenties, workshops en seminars organiseert.

Bij het MA-programma horen tevens publieksactiviteiten en debatten voor zowel de studenten als een breder publiek. Een voorbeeld daarvan is de filmsymposiumserie *Roads to Justice*. Ter illustratie de serie in 2019: tijdens de eerste bijeenkomst was *People Define the Times* te zien waarin de misdaden van het Albanese communisme werden bestreden. De tweede film was *Militia Man* gericht op het proces van de beschuldigde kriegsheer Germaine Katanga. De derde film *Srebrenica Genocide: No Room for Denial* vestigde de aandacht op deze recente gebeurtenis die in bijzijn van Dutchbat, Nederlandse VN-soldaten, plaatsvond.

Binnen het academisch programma vindt ook een jaarlijkse lezing plaats over Holocaust- en Genocidestudies met gastsprekers zoals James Young (monumenten en herdenking), Norman Naimark (de geschiedenis van genocide), Elazar Barkan (historisch onrecht), Scott Straus (preventie van genocide), Sir Ian Kershaw (nazisme) en Jacques Sémelin (massaal politiek geweld).

Sinds 2011 heeft de Vrije Universiteit in Amsterdam een bijzondere leerstoel *Erfgoed van de Oorlog* ('Westerbork Leerstoel') om het onderzoek naar en het onderwijs over de erfenis en de herinnering aan de Eerste en Tweede Wereldoorlog (in het bijzonder de Holocaust) en de Koude Oorlog te stimuleren. Er zijn tevens wetenschappelijke onderzoekers en docenten gevestigd aan de universiteiten van Utrecht en Leiden en aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.

De Hogeschool Nijmegen (HAN) organiseert momenteel een minor van zes maanden over de Holocaust en andere genociden. Tijdens deze cursus verkennen studenten verschillende aspecten van de historische context, de verwerking en representatie in musea en de pedagogische benaderingen van en met betrekking tot de Holocaust en andere genociden. Geschiedenis en geschiedschrijving van de Holocaust en andere genociden komen aan bod, evenals educatief materiaal, (visuele) bronnen en andere getuigenissen met betrekking tot de Holocaust, genociden in het algemeen en begrippen als antisemitisme, racisme of vooroordelen. Studenten maken kennis met herdenkingsinstellingen in binnen- en buitenland zoals het Anne Frank Huis en nemen deel aan een zesdaags seminar in het voormalige vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau. Studenten ontwikkelen tijdens de minor educatief materiaal. Een panel van professionals beoordeelt het lesmateriaal.

De lerarenopleidingen van twee hogescholen (Utrecht en Nijmegen) bieden studenten een cursus aan in lesgeven over de Holocaust en andere genociden. Zo onderzoeken de studenten in Nijmegen de verschillende aspecten van de historische context en de verwerking van de Holocaust en andere genociden en de representaties daarvan in musea, alsmede de pedagogische benaderingen van de Holocaust en

andere twintigste-eeuwse genociden. De cursus behandelt de geschiedenis en geschiedschrijving van de Holocaust en andere genociden, alsook de exploratie van educatief materiaal, (visuele) bronnen en andere getuigenissen met betrekking tot de Holocaust en genociden in het algemeen. Ook onderwerpen als antisemitisme, racisme of vooroordelen komen aan bod. Studenten maken kennis met herdenkingsinstellingen in Nederland, zoals het Joods Museum, het Holocaust Museum, de Hollandsche Schouwburg en het Anne Frank Huis in Amsterdam, Nationaal Monument Kamp Vught, maar ook met instellingen in het buitenland (alle aan wijziging onderhevig). Bovendien nemen de studenten deel aan een zesdaags seminar in het Staatsmuseum Auschwitz-Birkenau en de stad Krakau. Door middel van workshops en rondleidingen en door het uitvoeren van onderzoekstaken ontwikkelen de studenten educatief materiaal voor de bovengenoemde instellingen. Deze leermiddelen worden voorgelegd aan een panel van deskundigen.

Sinds 2017 organiseren het Honours College van de Hanze Hogeschool Groningen en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in samenwerking met de Hogeschool Windesheim en Amerikaanse partneruniversiteiten jaarlijks een summerschool voor Nederlandse en Amerikaanse studenten in het kader van 'Holocaust Remembrance'. Gedurende twee weken houden deelnemers zich op de locatie van kamp Westerbork bezig met de geschiedenis van de plek en met hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen.

1.9.1

European Holocaust Research Infrastructure (EHRI)

Het European Holocaust Research Infrastructure project⁸⁷, waaraan sinds 2010 veel Holocaust-gerelateerde instellingen uit heel Europa, Israël en de VS hebben aangesloten, heeft de brede verspreiding van bronnen en expertise in archieven, musea, geheugen- en onderzoeksorganisaties en bibliotheken aangepakt. EHRI overwint de ontstane versnippering door bronnen, instellingen en mensen met elkaar te verbinden. Het EHRI-portaal biedt online toegang tot informatie over Holocaust-bronnen, ongeacht waar ze zich bevinden. Het portaal is een groeiende bron en biedt momenteel meer dan 325.000 archiefbeschrijvingen van 760 instellingen en een inventaris van meer dan 2.100 archiefinstellingen die Holocaust-gerelateerd materiaal in 59 landen bevatten.

De Conny Kristel Fellowship geeft onderzoekers toegang tot de bronnen van de twintig toonaangevende Holocaust-archieven ter wereld. Workshops en conferenties creëren transnationale en transdisciplinaire gemeenschappen van deskundigen die als katalysator kunnen fungeren voor methodologische innovaties. Andere bijeenkomsten in verschillende regio's zijn bedoeld voor niet verbonden onderzoekers, archivariissen en erfgoeddeskundigen. In 2019 organiseerde EHRI twee grote internationale conferenties in Amsterdam. Ten slotte bevordert EHRI innovatieve tools die de digitale transformatie van holocaustonderzoek bevorderen. Gecoördineerd door NIOD Institute for War, Holocaust and Genocide Studies, wordt EHRI gefinancierd via het Horizon 2020-programma van de Europese Unie en als ESFRI-project transformeert het in een permanente organisatie die tegen januari 2025 volledig operationeel zal zijn.

⁸⁷ <https://ehri-project.eu/>

1.10 Herinneringscentra en Musea

In de volgende twee paragrafen wordt een kort overzicht gegeven van de herdenkingscentra en oorlogsmusea in Nederland en wordt aangegeven hoeveel bezoekers elk van die centra per jaar trekt.

1.10.1 Herinneringscentra

Uit onderzoek van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in 2018 komt naar voren dat Nederlanders hechten aan historische plekken, gebouwen en objecten voor het herinneren en herdenken van gebeurtenissen en personen. Er is daarbij behoefte aan verhalen die ruimte bieden voor nuance en multiperspectiviteit.⁸⁸ De Nederlandse herinneringscentra voorzien in de behoefte van herdenkingen op authentieke locaties. Vier van de vijf herinneringscentra bevinden zich op de exacte locatie waar nazimisdaden hebben plaatsgevonden. Drie van die locaties zijn verbonden met de Holocaust: de voormalige kampen Amersfoort, Vught en Westerbork. Het verhaal van het Indisch Herinneringscentrum valt buiten het IHRA-aandachtsgebied.

- Het Nationaal Monument Kamp Amersfoort. In 2000 kreeg Kamp Amersfoort de officiële status van Nationaal Monument en werd het bezoekerscentrum geopend. In de periode 1941 tot 1945 hebben ongeveer 45.000 veelal politieke gevangenen voor korte of langere tijd vastgezet, onder wie 850 Joden. Kamp Amersfoort stond als doorgangs- en strafkamp onder direct bevel van de SS. Direct na de oorlog diende Kamp Amersfoort als interneringskamp voor Nederlanders die van collaboratie werden verdacht.
- Nationaal Monument Kamp Vught. Het herinneringscentrum werd opengesteld in 1990. In 2002 werd een tentoonstellingsgebouw toegevoegd. Het monument (gedenkplaats en museum) bevindt zich op het noordoostelijke punt van het voormalige kampterrein. Vught maakte, als enige SS-WHA kamp in West-Europa buiten nazi-Duitsland, deel uit van de centrale hoofdstructuur van naziconcentratiekampen. De SS had ruimte nodig omdat de doorgangskampen Amersfoort en Westerbork de toenemende stroom gevangenen niet meer konden verwerken. Onder de 32.000 gevangenen werden ongeveer 12.000 Joden bijeengebracht, voordat ze op transport naar Kamp Westerbork werden gezet. Vanuit Vught zijn drie transporten rechtstreeks, zonder tussenstop in Westerbork, naar de vernietigingskampen vertrokken. Direct na de oorlog diende Kamp Vught als interneringskamp voor Nederlanders die van collaboratie werden verdacht. Het museum werd in 2016 bekroond met de Nederlandse Museumprijs. Op 27 november 2019 heeft Koning Willem-Alexander het vernieuwde herinneringscentrum Vught, met vernieuwde permanente tentoonstelling geopend.⁸⁹
- Herinneringscentrum Kamp Westerbork Het herinneringscentrum werd in 1983 geopend. De jaren 1942-1945 staan centraal in de geschiedenis van kamp Westerbork. Het kamp werd echter al in 1939 gebouwd en werd gebruikt om Joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland te huisvesten. Vanaf 1 juli 1942 fungeerde het kamp als Polizeiliches Judendurchgangslager Westerbork als verzamellocatie voor het vertrek van in totaal 93 treinen naar Auschwitz,

⁸⁸ TK 32820, nr. 321 Annex 909859, Erfgoed van betekenis *Erfgoed van betekenis, verkennend onderzoek naar de relatie tussen onroerend erfgoed en de herinnerings- en herdenkingscultuur in Nederland*, Rijksdienst van Cultureel Erfgoed, april 2019

⁸⁹ <https://www.nmkampvught.nl/koninklijke-opening-door-koning-willem-alexander/>

Sobibor, Theresienstadt en Bergen-Belsen. Van de 107.000 Joden, Sinti en Roma die vanuit Nederland werden weggevoerd, werden meer dan 100.000 personen via Westerbork gedeporteerd. Slechts 5.000 overleefden. Van 1945-1948 deed kamp Westerbork dienst als interneringskamp voor van collaboratie verdachte Nederlanders en enkele Duitsers. Na de onafhankelijkheid van Indonesië werden hier tussen 1950 en 1951 Indische Nederlanders opgevangen. Vanaf 1951 bewoonden Molukkers het inmiddels tot woonoord Schattenberg omgedoopte kamp dat in 1971 werd gesloopt. Sinds 1983 besteedt Herinneringscentrum Kamp Westerbork, aandacht aan deze gecompliceerde en gelaagde geschiedenis. Daarbij staat de periode van het Durchgangslager (1942-1945) centraal. Vanwege het groeiende aantal bezoekers en de aandacht voor vernieuwende vormen van educatie heeft het Herinneringscentrum verbouwingsplannen met als doel een betere inhoudelijke verbinding tussen museum, kenniscentrum en het voormalige kampterrein.

- Het Oranjehotel (Den Haag). Dit herinneringscentrum opende in 2019. Al in de oorlog was het 'Oranjehotel' de bijnaam voor de Scheveningse gevangenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. Koning Willem-Alexander opende het Herinneringscentrum in september 2019. Ruim 25.000 mensen zaten hier tussen 1940 en 1945 opgesloten voor verhoor en berechting. Het gaat om diverse groep mensen uit heel Nederland, opgepakt voor handelingen die de Duitse bezetter als overtreding zag: verzetslieden, maar ook Joden, Jehova's getuigen, politieke gevangenen zoals communisten en zwarthandelaren. Op de Waalsdorpervlakte tegenover het Oranjehotel zijn ruim 250 gevangenen gefusilleerd.

In dit verslag wordt naar KWIE verwezen als het project waarin herinneringscentra en oorlogsmusea hebben samengewerkt om hun educatieve programma's en materialen te vernieuwen. Schoolreisjes van basis- en middelbare scholen vormen de grootste groep bezoekers van de herinneringscentra. Het onderwijsmateriaal wordt herontwikkeld met oog voor digitaal materiaal dat gericht is op meer interactie, wat de dialoog tussen leerkrachten en leerlingen en tussen de leerlingen onderling stimuleert. De voortdurende renovatie van Kamp Amersfoort stelt het herinneringscentrum in staat de Holocaust te presenteren als de unieke historische gebeurtenis die het is. De tentoonstellingen en presentaties nodigen de bezoekers echter ook uit na te denken over actuele genociden en uitsluitingspraktijken.

Kamp Vught organiseert samen met een plaatselijke basisschool de jaarlijkse herdenking van de Kindertransporten van Kamp Vught via Westerbork naar Sobibor op 6 en 7 juni 1943. Kinderen van de basisschool lezen de namen en de leeftijden voor van de bijna 1300 Joodse kinderen die door de nazi's werden gedeporteerd en in Sobibor werden vermoord. De 75ste verjaardag van het Kindertransport werd bijgewoond door drie overlevenden die vanuit de VS en Israël waren gekomen om bij de herdenking te zijn. De herdenking werd rechtstreeks uitgezonden op de Nederlandse nationale televisie.

Het zwaartepunt van de herdenkingscentra in Nederland ligt bij de Holocaust, zowel in hun tentoonstellingen als in hun educatieve programma's. De Porajmos krijgt aandacht op een kleinere schaal. Elk jaar organiseert Kamp Westerbork de herdenking van het Sinti- en Romatransport, met om de vijf jaar een speciaal programma. Kamp Westerbork gebruikt deze periode van vijf jaar ook voor het voorlezen van de 102.000

namen van Nederlandse Joden die uit Westerbork zijn gedeporteerd en in de vernietigingskampen van de nazi's zijn vermoord.

Nationaal Monument Kamp Vught heeft vele herdenkingen (zie boven), toneelstukken, debatten en vertoningen van films over onderwerpen als Srebrenica georganiseerd en heeft verscheidene tijdelijke tentoonstellingen over diverse onderwerpen ontwikkeld. Van de tentoonstelling *Ogen van de Oorlog* in 2012 (portretten van en interviews met oud-gevangenen van het kamp) tot *Goelag, Terreur en Arbitrairiteit* in 2015 (een tentoonstelling van foto's, objecten/artefacten, archiefdocumenten, vergezeld van een documentaire in opdracht) en *Kind onder Vuur* in 2019 (een interactieve tentoonstelling over kinderen in hedendaagse oorlogssituaties). In 2013 opende Kamp Vught na een periode van restauratie Barak 1B, de laatst overgebleven barak van Concentratiekamp 's-Hertogenbosch (*Konzentrationslager Herzogenbusch*). Het herbergt een tentoonstelling over de gelaagde geschiedenis van het kamp en twee workshopruimten die het mogelijk maakten de educatieve programma's die het herinneringscentrum voor scholen aanbiedt, uit te breiden. Op gezette tijden organiseert Kamp Vught een conferentie over een specifiek thema dat verband houdt met de herdenking van de Holocaust.

Niet alle oorlogsoverlevenden of nazaten van oorlogsslachtoffers in Nederland stellen het op prijs dat de Holocaust in verband wordt gebracht met andere genociden of actuele gebeurtenissen. Het debat is nog gaande en het onderwerp ligt, zoals kon worden verwacht, zeer gevoelig.

De onderstaande tabel toont de ontwikkeling van het bezoekersaantal van deze herdenkingscentra.

	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Kamp Amersfoort	30117	29886	32000	31000	30000	29000	28000
Kamp Vught	72.738 ⁹⁰	72611	72500	75500	74000	72000	
Kamp Westerbork ⁹¹	165072	167349	170000	165000	172000	148000	133.000 ⁹²
Het Oranjehotel	Vanwege de recente opening van het herinneringscentrum zijn er nog geen gegevens beschikbaar						

De commissie Cohen gaf in haar tweede rapport aan dat meer mensen zoeken naar de beleving van de authentieke locatie, de echte herinneringsplaatsen: *lieux de mémoire*. Zo bleek in 2017 en 2018 dat de herinneringscentra Amersfoort, Westerbork en Vught te weinig ruimte en capaciteit hadden om het aantal bezoekers (onder wie scholen) aan te kunnen. Naar aanleiding hiervan kende het ministerie van VWS in 2018 deze centra elk € 1 miljoen euro toe voor uitbreiding en renovatie.⁹³ Daarnaast heeft het ministerie van VWS bijgedragen aan de totstandkoming van het Oranjehotel.

⁹⁰ Deel van het jaar gesloten wegens vernieuwing

⁹¹ Dit is een afgelegen herdenkingscentrum en museum in een buitenruimte. In 2017 bezochten meer dan 500.000 mensen het open herdenkingscomplex.

⁹² Alle gegevens op basis van jaarverslagen en officiële correspondentie

⁹³ Persbericht Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 4 mei 2018

1.10.2

Musea

Naast de Herinneringscentra zijn er vele oorlogsmusea in Nederland. De musea met meer dan 21.000 bezoekers per jaar zijn aangesloten bij de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45, uitgezonderd het Anne Frank Huis. Deze tien oorlogsmusea ontvangen geen rijkssubsidie met uitzondering van het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam, dat via het Joods Historisch Museum een structurele subsidie ontvangt van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen op grond van de Erfgoedwet. De oorlogsmusea zijn financieel grotendeels afhankelijk van bezoekers en inkomsten uit de winkel en horecavoorziening. Sommige musea ontvangen subsidie van gemeente en/of provincie. De Holocaust is in alle musea een onderdeel van de tentoonstelling.

De Holocaust is het primaire onderwerp in het Nationaal Holocaustmuseum, onderdeel van het Joods Cultureel kwartier, en het Anne Frank Huis. De onderstaande tabel toont de bezoekersaantallen in de periode 2013-2019.

	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013
Anne Frank Huis	1304793	1225976	1266966	1295600	1268100	1227500	1195500
Joods Cultureel Kwartier ⁹⁴	358771	372783	370853	327773	284254	282878	277311

VWS heeft in 2019 (en 2020) eenmalig € 8 miljoen gereserveerd voor de modernisering van de oorlogsmusea en voor vernieuwende presentatievormen.

1.11

Sinti en Roma in Nederland

245 Sinti en Roma zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit kamp Westerbork naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd. Slechts dertig van hen overleefden de oorlog.

De Sinti- en Romagemeenschappen in Nederland waren voor de Tweede Wereldoorlog beperkt in omvang en dat is nog steeds zo. Het huidige aantal Sinti en Roma in Nederland is niet precies bekend, aangezien de registers geen etniciteit vermelden. Schattingen uit studies om de omvang van de gemeenschappen te achterhalen lopen uiteen van 2.000-20.000 mensen tot 32.000-48.000 mensen.^{95,96} Nederlandse Roma en Sinti wonen zowel op woonwagendplaatsen als in permanente woningen verspreid over heel Nederland.

Er worden verschillende onderzoeken uitgevoerd over de huidige integratie en segregatie van en criminalisering van Sinti en Roma.⁹⁷ Een gedetailleerde historische

⁹⁴ Het JCK bestaat uit het Joods Historisch Museum (met het Kindermuseum), de Portugese synagoge (met de Ets Haim bibliotheek), het herinneringscentrum Hollandsche Schouwburg (de voormalige *Umschlagplatz*) en sinds 2016 het Nationaal Holocaustmuseum in oprichting.

⁹⁵ Dagevos, J. en Gijsberts, M. (eds.) (2010) *Jaarrapport integratie 2009*, Den Haag, SCP.

⁹⁶ Cahn, C. en Guild, E. (2010) *Recent migration of Roma in Europe*. Tweede editie, Straatsburg/Den Haag, Commissaris voor de Mensenrechten van de Raad van Europa/Hoge Commissaris voor Nationale Minderheden van de OVSE.

⁹⁷ H. van Baar, *The Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe*, Oxford (2019); College voor de Rechten van de Mens, *Advies inzake het woonwagen- en standplaatsenbeleid*, Utrecht (2018); H. van Baar, *The securization of the Roma in Europe*, New York (2018); D. Siegel, *The mobility of East and Central European organized crime: The Cases of Lithuania, Poland, Bulgaria and Romania*, Utrecht (2017);

studie werd gewijd aan de vervolging van de Sinti in de provincie Limburg, waar de meeste Nederlandse Sinti voor de Holocaust woonden.⁹⁸

Nederland heeft geen museum dat zich uitsluitend richt op de geschiedenis en vervolging van de Sinti en Roma. *De vergeten genocide, het lot van de Sinti en Roma*, zichtbaar op <https://romasinti.eu/nl/>, is een digitale tentoonstelling. IHRA heeft met financiële steun en inhoudelijke expertise aan deze tentoonstelling bijgedragen.

Het Nederlands Instituut Sinti en Roma (NISR) beoogt de maatschappelijke positie van Sinti en Roma te verbeteren. NISR is gestart om de diverse projecten op het gebied van onderwijs, werkgelegenheid, huisvesting en cultuur die de voorloper van NISR, de Stichting Rechtsherstel Sinti en Roma (SRSR), in gang had gezet te bestendigen.

In 2015 heeft VWS een speciale subsidierегeling uitgevaardigd om activiteiten door en namens de Nederlandse Sinti- en Romagemeenschappen mogelijk te maken, voor een totaalbedrag van € 4,1 miljoen.⁹⁹ Het geld dat overblijft van het vroegere SRSR wordt via de subsidieprocedure verdeeld onder basisinitiatieven van de Sinti- en Romagemeenschappen.

Een kernvoorwaarde voor het ontvangen van een subsidie is de actieve deelname van de Sinti- en Romagemeenschappen aan de Nederlandse samenleving. Verzoeken worden meestal ingediend door stichtingen of andere soorten collectieven die op lokaal of regionaal niveau actief zijn. Het doel is de financiering van projecten en activiteiten die volgens de Sinti en Roma direct of indirect zullen leiden tot een betere maatschappelijke positie van de Sinti en Roma in Nederland. Tot dusver zijn subsidies toegekend voor verzoeken met de volgende thema's:

- Herdenking van de Porajmos en de Tweede Wereldoorlog;
- Bestrijding van discriminatie en vooroordelen;
- Versterking van belangenbehartiging en vertegenwoordiging;
- Stimulering van de inschrijving in het formele onderwijs en de voltooiing daarvan;
- Scheppen van werkgelegenheid
- Respect en begrip voor de cultuur en de identiteit van Sinti en Roma;
- Coaching en advisering van tussenpersonen.

De bestrijding van antiziganisme is een onderwerp dat goed past bij het thema *Bestrijding van discriminatie en vooroordelen*. Voorbeelden van dergelijke projecten zijn tentoonstellingen of Sinti- en Romasprekers op scholen en andere instellingen. De projecten hebben tot doel de kennis van de Sinti en Roma bij de medeburgers te vergroten en vooroordelen te verminderen.

WODC, *Europa en zijn Roma*, Den Haag (2014); A. Dul, *Broederschap of pooierschap? Een onderzoek naar de invloed van de interne dynamiek van de Roma gemeenschap op de aanwezigheid van mensenhandel*, Utrecht (2013).

⁹⁸ H. van Rens, *Vervolgd in Limburg: Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Hilversum (2013).

⁹⁹ Besluit vaststelling subsidieplafond en vaststelling beleidsregels inzake het Beleidskader [...] en emancipatie van de Sinti en Roma in Nederland (11 april 2015); Instellingsbesluit Adviescommissie participatie en emancipatie Sinti en Roma (12 mei 2015)

De gemeenschap heeft de controle over de verzoeken en hun inhoud. Het is aan individuen of collectieven om subsidie aan te vragen voor projecten die de verdere emancipatie en participatie van Sinti en Roma in de Nederlandse samenleving ondersteunen. In het comité dat de aanvragen beoordeelt en de subsidies toekent, zitten vertegenwoordigers van de Sinti- en Romagemeenschappen.

Een jaarlijks bedrag van € 500.000 is beschikbaar voor projecten die betrekking hebben op een of meer van de eerdergenoemde thema's, maar er is geen begrotingstoewijzing per thema. Indien het aantal toegekende projecten het jaarlijkse bedrag van € 500.000 overschrijdt, krijgen projecten ten behoeve van de overlevenden van de Tweede Wereldoorlog en de Porajmos en projecten in verband met de herdenking van de Porajmos voorrang. De gemeenschappen hebben besloten dat projectaanvragen worden gehonoreerd overeenkomstig deze rangschikkingscriteria. De subsidie is bedoeld voor de emancipatie van Sinti en Roma, niet voor armoedebestrijding. Emancipatie kan op verschillende manieren worden bereikt en alle manieren zijn essentieel in de bestrijding van antiziganisme. Een specifieke manier om emancipatie te bereiken is door onderwijs. De subsidieregeling subsidieert de aanvraag van een natuurlijke persoon voor een beurs voor academische of toegepaste wetenschappen.

1.12 Activiteiten in internationaal verband

De staatssecretaris van VWS informeert de Tweede Kamer over de ontwikkelingen op het beleidsterrein Oorlogsherinnering, ook over de IHRA en de samenwerking met andere internationale organisaties. Naast de activiteiten in IHRA is Nederland van overheidswege in het internationale veld actief in de Internationale Stuurgroep Sobibor (ISC Sobibor) en het Internationaal Comité van Arolsen Archives on Nazi Persecution (IC), voorheen de International Tracing Service (ITS). Tevens maken directeuren van oorlogs- en verzetsmusea ieder jaar een buitenlandse reis om in het buitenland inspiratie op te doen voor de eigen werkpraktijk.

1.12.1 *ISC Sobibor*

In de ISC Sobibor werken Polen, Israël, Slowakije en Nederland samen om een waardige gedenkplaats te realiseren voor meer dan 170.000 Joden die in Sobibor werden vermoord, waaronder ruim 34.000 Joden uit Nederland. Naar verwachting opent in oktober 2020 het museum bij de locatie. In 2021 volgt de opening van het gehele complex. Tijdens de IHRA plenary in december 2019 heeft de Poolse delegatie een presentatie verzorgd over het ontwerp, de archeologische opgravingen en het realisatieproces.

1.12.2 *IC Arolsen Archives*

Nederland is één van de elf leden van de IC. In 2017-2018 was Nederland voorzitter van de IC ITS met als resultaten:

- Naamsverandering van International Tracing Service in Arolsen Archives - International Center on Nazi Persecution;
- Een aanzet tot een digitale strategie;
- Oprichting van een werkgroep om de gevolgen te inventariseren van de algemene verordening inzake gegevensbescherming voor het Arolsen-archief.

1.12.3 *Internationale activiteiten Anne Frank Stichting*

De Anne Frank Stichting draagt niet alleen zorg voor de openstelling van het Anne Frank Huis in Amsterdam, maar is tevens actief in tientallen landen om het verhaal van Anne Frank te vertellen aan de hand van reizende tentoonstellingen en educatieve projecten. De tentoonstelling *Laat me mezelf zijn* vertelt het levensverhaal van Anne Frank en maakt het lot van de miljoenen slachtoffers tijdens de Tweede Wereldoorlog invoelbaar. Een belangrijk onderdeel van deze tentoonstelling is het bespreekbaar maken van vooroordelen en beeldvorming. Naast het historische gedeelte van de tentoonstelling is er een actueel gedeelte dat bestaat uit verhalen van jongeren van nu. Dit gedeelte behandelt thema's zoals identiteit, diversiteit, discriminatie en actie ondernemen. Rondleidingen door de tentoonstelling worden verzorgd door (jonge) gidsen, die hiervoor worden opgeleid. Deze zogenaamde peer-to-peer educatie is een belangrijk onderdeel van het internationale educatieve werk. De internationale activiteiten worden opgezet en uitgevoerd met lokale partners (NGO's), partnerorganisaties en vrijwilligers. De kosten van deze projecten worden meestal door lokale partners en sponsors gedragen, al geeft in een groot aantal landen ook de Nederlandse overheid ondersteuning aan de presentaties. In Midden- en Oost-Europa sponsort de Europese Commissie regelmatig de programma's van de Anne Frank Stichting.

1.12.4 *Internationale activiteiten Kamp Westerbork*

Herinneringscentrum Kamp Westerbork is partner in het programma iC-ACCESS. In het najaar van 2019 werd het academisch project *Accessing Campscapes: Inclusive Strategies for European Conflicted Pasts* met een slotconferentie in het Simon Wiesenthalinstituut in Wenen officieel afgesloten. Als geassocieerd partner maakte het Herinneringscentrum gedurende drie jaar onderdeel uit van dit samenwerkingsverband tussen enerzijds gerenommeerde Europese universiteiten en anderzijds Herinneringscentra als Westerbork. Het doel van iC-ACCESS was om nieuwe strategieën te ontwikkelen om de verzwegen geschiedenissen van de betrokken voormalige concentratie- en vernietigingskampen zichtbaarder en bespreekbaar te maken voor een breed publiek. Initiatiefnemer van iC-ACCESS was prof. dr. Rob van der Laarse. Hij leidde het project vanuit zijn functie als bekleeder van de Westerbork-Leerstool aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.

1.12.5 *Internationale activiteiten Platform WOII*

De directeurs van de bij het Platform WOII aangesloten organisaties gaan sinds 2016 jaarlijks op een kennisuitwisseling- en netwerkreis. Het doel van de reizen is enerzijds het versterken van de onderlinge samenwerking en anderzijds het kennismaken met de collega's en werkwijzen in het buitenland. De directeurs bezochten onder meer Verenigd Koninkrijk, België en Hongarije.

De SMH organiseerde voor mbo-docenten en educatiemedewerkers van SMH een studiereis naar België. De focus van deze studiereis lag op de verbinding tussen WOII en burgerschap.

1.13 **Verklaring van Stockholm en besluiten van de IHRA**

VWS houdt toezicht op de Nederlandse delegatie naar de IHRA. De ontwikkelingen rond de IHRA maken deel uit van de reguliere uitwisseling met het parlement. De communicatie met de Tweede Kamer bestaat naast het reguliere debat ook uit incidentele vragen van parlementariërs soms op basis van gesprekken met niet-gouvernementele organisaties, uitkomsten van conferenties, beraadslagingen of persberichten. De Staatssecretaris van VWS informeert het parlement verder direct

mochten ontwikkelingen daar aanleiding toe geven. De IHRA is goed bekend bij de parlementsleden en de Verklaring van Stockholm is een integraal onderdeel van het Nederlandse nationale beleid.

VWS streeft ernaar dat de samenstelling van de IHRA-delegatie een afspiegeling is van de breedte van het veld van Holocaustherdenking en -educatie, en daaraan gerelateerd wetenschappelijk onderzoek in Nederland, bij voorkeur met specifieke kennis van de prioritaire thema's van de IHRA. De organisaties waarvan het personeel deel uitmaakt van de Nederlandse delegatie bij de IHRA hebben hun eigen nationale en internationale professionele netwerken waar IHRA-besluiten worden besproken, verspreid en gecontroleerd. De belangrijkste nationale netwerken voor organisaties in het veld van de Holocaust en Tweede Wereldoorlog zijn het eerdergenoemde Platform WO2 en de Stichting Musea en Herinneringscentra 1940-1945 (SMH). De aansluiting tussen nationale en internationale thema's krijgt de laatste jaren meer aandacht.

2 Prioritaire thema's

De IHRA-lidstaten hebben besloten om een aantal thema's nadrukkelijk aandacht te geven. De nadruk is bedoeld om energie te bundelen voor het behalen van resultaten op deze thema's. De huidige prioriteiten zijn het bestrijden van Holocaustontkenning en -verdraaiing, toegang tot Holocaust-gerelateerde archieven, locaties, artefacten en getuigenissen en de bestrijding van antisemitisme. In de komende paragrafen komen de inspanningen in Nederland en resultaten van de inspanningen over deze onderwerpen aan bod.

2.1 Holocaustontkenning en -verdraaiing

De Nederlandse overheid ziet Holocaustontkenning en -verdraaiing als een uiting van antisemitisme. Het Nederlandse overheidsbeleid richt zich op het bestrijden van discriminatie in het algemeen, waar de strijd tegen antisemitisme onderdeel van is. In Nederland is Holocaustontkenning een tamelijk onbekend fenomeen. Na de dood in 2007 van de veroordeelde, en hardnekkige Holocaustontkenner de weduwe Rost van Tonningen heeft Holocaustontkenning geen voet aan de grond in Nederland. Ten aanzien van Holocaustverdraaiing is permanente monitoring benodigd om nivellering en relativisering in het onderwijs en in de samenleving te vermijden of te bestrijden. De overheid zet zich, ondanks het ontbreken van een concrete aanleiding of data die wijzen op Holocaustontkenning en -verdraaiing, in voor de bestrijding van Holocaustrevisionisme.

Een beschuldiging van Holocaustverdraaiing is geuit in discussies over de publicatie van historicus Bart den der Boom, *"Wij weten niets van hun lot"*. De publicatie van zijn onderzoeksresultaten ontketende in de media en online een fel debat over de toenmalige kennis van Nederlanders over de Holocaust.¹⁰⁰ Het felle debat ging in op zijn brongebruik van 164 dagboeken, de conclusies in het boek over de houding en vermeende inactiviteit van Joodse slachtoffers. Door tegenstanders van het boek werd Van der Boom aangerekend het handelen van de verantwoordelijke daders van de Holocaust te bagatelliseren en de houding van niet-Joodse Nederlanders te willen verschonen. De polemiek, in de vorm van de bijdragen van alle deelnemers aan het debat is vastgelegd.¹⁰¹

2.2 IHRA-werkdefinitie over Holocaustontkenning en -verdraaiing

Het ministerie van VWS heeft in 2020 de opdracht verstrekt tot het vertalen van de IHRA-werkdefinitie van Holocaustontkenning en -verdraaiing naar het Nederlands met als doel om deze definitie breder te kunnen delen. Het delen van de definitie beoogt bij te dragen aan herkenning van Holocaustontkenning en -verdraaiing en daarmee het fenomeen te bestrijden.

100 B. van der Boom, *"We weten niets van hun lot": gewone Nederlanders en de Holocaust*, Amsterdam (2012)

101 <https://www.niod.nl/nl/nieuws/overzicht-artikelen-de-groene-amsterdammer-nederlanders-en-de-jodenvervolging>

2.3 Bestrijding antisemitisme

De Nederlandse regering zet zich in voor de bestrijding van antisemitisme, als integraal onderdeel van de bredere inzet binnen de kabinetsaanpak tegen discriminatie. De huidige beleidsaanpak van antisemitisme van de Rijksoverheid is mede gebaseerd op de resultaten van het onderzoek uit 2015 naar triggerfactoren van antisemitisme, waaruit bleek dat het Midden-Oosten conflict en voetbal de belangrijkste triggerfactoren zijn voor antisemitische uitingen.¹⁰² Ongeveer de helft van de in Nederland geregistreerde antisemitische incidenten heeft betrekking op voetbal, zo blijkt uit diverse publicaties over deze onderwerpen.¹⁰³

Het preventieve beleid richt zich op de bevordering van de interreligieuze dialoog en op bewustwording in het onderwijs en voetbal. Het repressieve beleid richt zich op maatregelen om de aangifte- en meldingsbereidheid te vergroten, de registratie van en het inzicht in incidenten te verbeteren en effectieve opsporing en vervolging mogelijk te maken. Tevens wordt door diverse departementen frequent gesproken met sleutelfiguren en organisaties vanuit de Joodse gemeenschap.

In het onderzoek over antisemitisme van het EU Fundamental Rights Agency uit 2019 waarin ook Nederlandse Joden zijn bevroegd, wordt aangegeven dat de perceptie van veiligheid met betrekking tot antisemitisme afneemt en dat een toename van (verbale) antisemitische incidenten door Nederlandse Joden wordt gevoeld¹⁰⁴. In het zevende rapport van de Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut, *Racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, wordt verklaard: "Over de hele linie zien we een daling van het aantal racistische incidenten. Ook het aantal incidenten met een antisemitisch karakter is afgenomen, met uitzondering van intentioneel antisemitische incidenten. Wel is er bij alle vormen van incidenten een toename in ernst."¹⁰⁵

2.3.1 IHRA-werkdefinitie antisemitisme

Op 27 november 2018 steunde een meerderheid in de Tweede Kamer een motie over het in Nederland hanteren van de internationale IHRA-werkdefinitie van antisemitisme.¹⁰⁶ De Nederlandse regering steunt de werkdefinitie van antisemitisme als een niet-juridische werkdefinitie. De IHRA-werkdefinitie heeft de wettelijke kaders dus niet veranderd. Het Openbaar Ministerie en Politie gebruiken de werkdefinitie als

¹⁰² *Antisemitisme onder jongeren in Nederland; oorzaken en triggerfactoren*, Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut, Amsterdam, 2015

¹⁰³ Anne Frank Stichting en Verwey-Jonker Instituut, *Vijfde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, Amsterdam (2016); SCP, *Gedeelde waarden en een weerbare democratie*, Den Haag (2016); Anne Frank Stichting en Verwey-Jonker Instituut, *Antisemitisme onder jongeren in Nederland; oorzaken en triggerfactoren*, Amsterdam (2015); Anne Frank Stichting en Verwey-Jonker Instituut, *Nader onderzoek beelden van islamitische jongeren over zionisten en Joden*, Utrecht (2015); Anne Frank Stichting, *Football-related antisemitisme compared; verslag van de internationale conferentie over antisemitisme in het betaalde voetbal*, Amsterdam (2015); SCP, *Ervaren discriminatie in Nederland*, Den Haag (2014); NIOD, *De dynamiek van het hedendaagse antisemitisme in een globaliserende context: de "Jood" als kadermodel in Nederland, Marokko, Polen en Turkije*, Amsterdam (2013)

¹⁰⁴ <https://fra.europa.eu/en/publication/2019/young-jewish-europeans-perceptions-and-experiences-antisemitism>

¹⁰⁵ <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/monitor-racisme-en-extremisme/>

¹⁰⁶ TK 35000 V, nr. 68 uitslag

<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018Z22018&id=2018D56273>

gids bij de beoordeling van (gemelde) strafbare feiten. Binnen het Nederlandse rechtssysteem is antisemitisme strafbaar als vorm van discriminatie of het aanzetten tot haat of geweld en is het aan de rechter om te beslissen wat de grenzen zijn van de vrijheid van meningsuiting.

2.4 Bestrijding van antiziganisme

Het bestrijden van discriminatie van Sinti en Roma is onderdeel van de generieke aanpak om discriminatie tegen te gaan. De overheid zet zich in voor het stimuleren van inclusie van de Sinti en Roma. De inzet is zichtbaar in beleid gericht op het tegengaan van vroegtijdige schoolverlating, het bevorderen van het recht op zelfbeschikking en het bevorderen van dialoog. SZW en VWS hebben programma's die de emancipatie van Sinti en Roma beogen te bevorderen.

De Nederlandse overheid laat onderzoek doen naar de woon- en leefomstandigheden van Sinti en Roma in Nederland om de mate van sociale inclusie van Sinti en Roma te inventariseren. SZW ondersteunt pilots in zeven gemeenten om met de inzet van intermediairs de onderwijsparticipatie en arbeidstoeleiding van Sinti en Roma jongeren te bevorderen. Om een zo goed mogelijk beeld te krijgen van de effectiviteit van de aanpak neemt evaluatieonderzoek hierin een belangrijke plaats in.

2.5 Statistieken discriminatie

Er zijn drie belangrijke gegevensbronnen voor statistieken over discriminatie beschikbaar, die alle drie jaarlijks worden gepubliceerd: 1) het gezamenlijke rapport van de plaatselijke autoriteiten en de politie; 2) het rapport van het Openbaar Ministerie en 3) het rapport van het Centrum voor Informatie en Documentatie Israël (CIDI), een particuliere organisatie. Wetshandhavinginstanties kunnen dit rapport gebruiken voor naslagdoeleinden.

In 2014 heeft de politie een verbetertraject ingezet om discriminatie in de samenleving structureel beter op te sporen en te registreren. Elk jaar ontvangt de Tweede Kamer een verslag over de registratie van incidenten met betrekking tot discriminerende handelingen.¹⁰⁷ De onderstaande tabel toont de registratie van aangiften van verschillende vormen van discriminatie bij de politie.

Discriminatiegrond	2014 ¹⁰⁸	2015	2016 ¹⁰⁹	2017	2018 ¹¹⁰	2019 ¹¹¹
Antisemitisme	6%	8%	8%	8%	8%	14%
Geslacht	1%	2%	1%	1%	1%	1%
Godsdienst	5%	9%	8%	6%	5%	4%
Waarvan tegen moslims	Geen data	9%	8%	5%	4%	Geen data
Handicap	1%	1%	1%	1%	0%	1%

¹⁰⁷ MinBZK, politie, *Discriminatiecijfers in 2017; een rapport over registraties en meldingen van discriminatie in Nederland*, Rotterdam/Den Haag (2018)

¹⁰⁸ <https://www.verwey-jonker.nl/publicaties/2015/discriminatiecijfers-politie-2014>

¹⁰⁹ <https://discriminatie.nl/files/2017-05/discriminatiecijfers-2016-landelijk-rapport.pdf>

¹¹⁰ 'OM, *Cijfers in beeld 2018; overzicht discriminatiecijfers*, p. 15, Den Haag (2019).

¹¹¹ Min BZK, *Discriminatiecijfers in 2019: Een rapport over registraties van discriminatie-incidenten door de politie, en meldingen bij antidiscriminatievoorzieningen en andere organisaties in Nederland*, Den Haag (2020)

<https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2020/04/28/aanbieding-rapporten-discriminatiecijfers-en-ervaren-discriminatie/aanbieding-rapporten-inzake-discriminatiecijfers-en-ervaren-discriminatie.pdf>

Herkomst	52%	43%	39%	39%	43%	39%
Levensovertuiging	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Seksuele gerichtheid	25%	31%	30%	25%	25%	29%
Onbekend/Overig	Geen data	12%	17%	21%	17%	11%

De rapportage van 2019 noemt meerdere mogelijke verklaringen voor de stijging van het percentage antisemitisme in de meldingen. Eén daarvan is de toegenomen politieke en maatschappelijke aandacht voor antisemitisme inclusief oproepen om aangifte te doen van antisemitisme. Een tweede uit de rapportage overgenomen verklaring is dat bekladdingen met hakenkruisen en vernielingen zonder verwijzing naar Joden als 'antisemitisme' zijn geregistreerd in plaats van als 'onbekend/overig'.¹¹²

De in 2019 geregistreerde incidenten kunnen ruwweg in vier categorieën worden onderverdeeld:

- antisemitische beledigingen aan het adres van ambtenaren, in het bijzonder politieagenten;
- beledigingen met het woord 'Jood' tussen leden van het publiek;
- bekladding of tekeningen/opschriften op openbare plaatsen met hakenkruisen in een duidelijk antisemitische context;
- antisemitische uitingen of geweld tegen Joodse personen of instellingen.

In de periode 2010-2018 hebben de Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut het zogeheten *Monitoronderzoek* uitgevoerd, waarbij de gegevens over bij de politie gemelde discriminatie zijn geanalyseerd. Sinds 2018 wordt deze analyse uitgevoerd door een andere organisatie in samenwerking met de politie. Het *Monitoronderzoek* van de Anne Frank Stichting richt zich nu uitsluitend op activiteiten van extreemrechts. Dit kan antisemitisme omvatten, maar het onderzoek is erop gericht dit soort discriminatie in het bijzonder te identificeren.

In 2013 heeft de Anne Frank Stichting onderzoek gedaan naar het vóórkomen van antisemitisme op middelbare scholen. Als gevolg van de COVID-19-pandemie moest het tweede deel van dit onderzoek, dat voor 2020 was gepland, worden uitgesteld. Het onderzoek bestaat uit een enquête onder leraren in het voortgezet onderwijs over hun ervaringen met antisemitisme. Deze ervaringen kunnen ook online-uitingen van antisemitisme omvatten, indien deze bekend zijn of aan de leraren worden gemeld.

Voorvallen van antisemitisme worden geregistreerd door de antidiscriminatiebureaus (ADV's - antidiscriminatievoorziening) en door het Openbaar Ministerie (OM). Bovendien registreert het Centrum voor Informatie en Documentatie Israël (CIDI) sinds 1984 incidenten van antisemitisme en publiceert het zijn bevindingen in de jaarlijkse *Monitor Antisemitische Incidenten*. Deze Monitor toont de veranderingen en trends in antisemitisme in Nederland door de jaren heen. Om dubbeltellingen te voorkomen, gaat CIDI na of de incidenten die bij hen worden gemeld, niet al eerder zijn gemeld bij de ADV's of het College voor de Rechten van de Mens. Sinds de IHRA

¹¹² Idem, p. 27.

de werkdefinitie van antisemitisme heeft vastgesteld, gebruikt de Monitor deze definitie om te bepalen of een uiting antisemitisch is¹¹³.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
'Real life' uitingen	21	28	54	33	36	29	27	61
Vandalisme	14	10	22	20	21	28	21	14
Incidenten in de privésfeer	16	27	30	36	21	24	40	32
Schriftelijke uitingen	26	13	38	21	11	14	21	25
Publiek domein	19	22	27	16	20	18	26	50
Totaal gemelde uitingen exclusief internet	96	100	171	126	109	113	135	182
Totaal gemelde uitingen inclusief internet	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	137	230	309

Aantal antisemitische incidenten gemeld aan het CIDI sinds 2012¹¹⁴

Het aantal incidenten in de CIDI-monitor is hoger dan wat aan de ADV's of het Openbaar Ministerie wordt gemeld. Hier zijn verschillende verklaringen voor. Het Openbaar Ministerie registreert het aantal zaken betreffende discriminatie, waarbij antisemitisme slechts een onderdeel is van alle (strafbare) uitingen van discriminatie en racisme. Ook is het waarschijnlijk dat mensen beter bekend zijn met het CIDI dan met de ADV's als het gaat om het melden van antisemitisme. Een andere verklaring voor het verschil in cijfers zou de definitie van antisemitisme kunnen zijn. Zo kan een muur die beklad is met een hakenkruis maar zonder antisemitische teksten door de ene ADV wel en door de andere niet als een uiting van antisemitisme worden beschouwd.

De identificatie en analyse van antisemitisme op sociale media en op het internet blijkt een complexe aangelegenheid te zijn. Op 31 december 2019 heeft CIDI een nulmeting uitgevoerd voor alle online-uitingen van antisemitisme in de Nederlandse taal op Twitter en websites. Deze exercitie had slechts een beperkte reikwijdte, aangezien Facebook, Instagram en YouTube niet waren meegenomen, maar ondanks deze beperkingen leverde de meting 747 antisemitische tweets op, 222 websites, blogs en fora met structureel antisemitische inhoud, en 64 websites met incidentele uitingen van antisemitisme.¹¹⁵

2.6 Haatdelicten en haatzaaien

In Nederland zijn ongeveer vijftig operationele synagogen waarvan dertien in Amsterdam. Slechts een klein aantal biedt reguliere diensten.¹¹⁶ De politie heeft bij een aantal synagogen, ook bij Joodse musea en Joodse scholen duidelijk herkenbare observatieposten geplaatst ter bescherming van de gebruikers, bezoekers en de panden.

De minister van Justitie en Veiligheid heeft de Tweede Kamer meermaals geïnformeerd over incidenten die vanuit discriminerende motieven werden gepleegd.

¹¹³ CIDI Monitor antisemitische incidenten 2019 p. 14.

¹¹⁴ Idem p. 3

¹¹⁵ Antisemitisme op Twitter, websites, blogs en fora. Kantar in opdracht van CIDI. 15 mei 2020

¹¹⁶ www.nik.nl, www.ligamsterdam.nl

In oktober 2019 verklaarde een Joodse familie in Hippolytushoef gedurende twee decennia geterroriseerd te zijn vanwege hun religie, nadat zwaar vuurwerk door het raam was gegooid.¹¹⁷ In 2017 en 2018 waren er verschillende aanslagen op het Israëlische restaurant HaCarmel in Amsterdam.¹¹⁸ Het incident in maart 2018 was mede aanleiding voor het initiatiefvoorstel in de Amsterdamse gemeenteraad om antisemitisme actief te bestrijden.^{119 120} Geweld dat lijkt te zijn geworteld in discriminatie van of haat tegen een religieuze groep treft ook de moslimgemeenschap. Zo gooide in Enschede een groep van vijf mannen molotovcocktails naar een moskee¹²¹ en werd in Emmeloord een 14-jarig meisje mishandeld omdat ze een hoofddoek droeg.¹²²

2.6.1

Statistieken haatdelicten

Het Openbaar Ministerie (OM) registreert haatzaaien of haatdelicten niet apart. De cijfers van het OM over de afdoening van zaken op grond van artikel 137 c en d Wetboek van Strafrecht zijn een mogelijke indicatie van het volume van deze delicten in Nederland. Het OM kan besluiten een verdachte te vervolgen, een strafbeschikking of transactie aan te bieden of de zaak te seponeren.

Het aantal ingestroomde feiten in een jaar kan verschillen van het aantal feiten dat in dat jaar wordt afgedaan; het gaat daarbij niet per se om dezelfde feiten. Een feit kan in het ene jaar instromen en in het daaropvolgende jaar worden afgedaan.

	2015	2016	2017	2018	2019 ¹²³
Belediging van groepen (art. 137c)	107	118	142	77	104
Aanzetten tot geweld (art. 137d)	19	27	26	8	14

2.7

Holocaust-gerelateerd materiaal

Het is mogelijk op de een of andere manier toegang te krijgen tot elk overheidsarchief in Nederland dat Holocaust-gerelateerd materiaal bewaart, hoewel voor sommige archieven speciale voorwaarden of beperkingen kunnen gelden om toegang te krijgen tot de dossiers.

¹¹⁷ <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4902156/joods-gezin-geterroriseerd-hippolytushoef>

¹¹⁸ <https://www.rtlnieuws.nl/nederland/artikel/3887276/eigenaar-aangevallen-joods-restaurant-hoezo-geen-motief-elke-keer-zijn>

¹¹⁹ <https://nos.nl/artikel/2220986-plaatselijke-partijen-committeren-zich-aan-amsterdam-joods-akkoord.html>

¹²⁰ *Een 9 punten-plan in de strijd tegen antisemitisme in Amsterdam*. Een initiatiefvoorstel van de raadsleden Poot, Ceder, Boomsma en Nanninga voor de Amsterdamse gemeenteraad ingediend op 6 maart 2019

¹²¹ <https://www.tubantia.nl/nieuws/molotovcocktail-tegen-moskee-enschede-domme-actie-of-een-aanslag~a1df6509/>

¹²² <https://www.destentor.nl/regio/joodse-en-islamitische-organisaties-veroordelen-mishandeling-meisje-14-emmeloord~a2735244/>

¹²³ Cijfers in Beeld 2019. Overzicht discriminatiecijfers Openbaar Ministerie. 1 juni 2020. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/01/cijfers-in-beeld-2019-overzicht-discriminatiecijfers-openbaar-ministerie>

De Nederlandse overheid stimuleert het gebruik van onderzoeksresultaten voor educatie en herdenking, zoals verwoord in het mandaat van het NIOD Instituut en het Nationaal Comité voor 4 en 5 mei. Het NIOD onderzocht in 2016 de uitdagingen waarmee onderzoekers worden geconfronteerd om toegang te krijgen tot het archiefmateriaal.¹²⁴ De relevante wetgeving voor toegang tot Holocaust-gerelateerde overheidsarchieven zijn de Wet Bescherming Persoonsgegevens 2000 (WBP, sinds mei 2018 Algemene Verordening Gegevensbescherming), de Archiefwet 1995 en de Wet Openbaarheid van Bestuur 1991 (WOB).

De Archiefwet 1995 voorziet in publieke toegankelijkheid van archieven van de Nederlandse overheid bij de overdracht van archieven aan het Nationaal Archief, 20 jaar na het sluiten van de bewuste dossiers. De Archiefwet biedt ministeries en Hoge Colleges van Staat de mogelijkheid om bij de overdracht van archieven aan het Nationaal Archief beperkende bepalingen aan de openbaarheid te stellen. Een voorbeeld is het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), één van de belangrijkste overheidsarchieven over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Het ministerie van Justitie en Veiligheid heeft voorwaarden gesteld aan wie het CABR mag raadplegen en wat zij met de inhoud ervan mogen doen.

Naast de overheidsarchieven zijn er zogenaamde hybride archieven. Een voorbeeld van zo'n archief betreft het archief van het Rode Kruis, dat is overgedragen aan het Nationaal Archief. Bij de overdracht van archieven kan worden besloten tot een specifieke regeling voor de toegang tot deze archieven. Dit type regelingen heeft de onderzoeksmogelijkheden van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het JCK gecompliceerd en ingeperkt.

Archeologisch onderzoek is een waardevolle en noodzakelijke methode voor onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. De Nederlandse overheden maken gebruik van professionele expertise voor onderzoek bij authentieke locaties. Dergelijk onderzoek heeft plaats gevonden in Nederland bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en in het buitenland, bijvoorbeeld bij de werkzaamheden voor het herinneringscentrum op het terrein van het voormalig nazivernietigingskamp Sobibor.

Sinds 2000 is er een Landelijke Steunpunt Gast sprekers WOII-Heden, verbonden aan het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, die getuigenissen van overlevenden van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in schoolklassen organiseert. Dit is één van de projecten om getuigenissen van de Holocaust veilig te stellen.¹²⁵ Een ander project is de website <http://getuigenverhalen.nl>, een project van het NIOD in samenwerking met Data Archiving and Networked Services (DANS). De website presenteert herinneringen aan de oorlog van ooggetuigen zodat bezoekers verhalen van de oorlog uit de eerste hand horen.

¹²⁴ *Afgeschermd geheugen. Een onderzoek naar de inzageregimes van de archieven van de naoorlogse berechting van collaborateurs in België en Nederland en de invloed van deze regimes op het narratief van collaboratie en berechting daarvan.* Maartje van de Kamp (2016) Thesis in opdracht van het NIOD. <https://scripties.uba.uva.nl/scriptie/612992>

¹²⁵ www.wo2go.nl www.uiteerstehand.wordpress.com www.getuigenverhalen.nl www.oorlogsinmijnbuurt.nl www.verzetmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/themas/levensverhalen

M. Spee en M. Venema, *Ooggetuigen in de klas* (2014).

2.8 Juridische uitdagingen

De belangrijkste juridische uitdaging is de uitleg en toepassing van de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG, in het Engels GDPR). In overweging 158 van deze Europese verordening gaat bijzondere aandacht uit naar het belang van informatie over genocide en de Holocaust, inclusief persoonsgegevens, te bewaren en anderszins te verwerken ten behoeve van archivering in het algemeen belang. Deze overweging heeft in Nederland onder meer geleid tot discussie tussen archiefbeheerders en personen en organisaties die toegang wensen tot Holocaust gerelateerde archieven.

De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft in januari 2020 een uitspraak gedaan over hoe deze Holocaustoverweging moet worden gewogen in het licht van de AVG:

4. [appellante] betoogt dat de rechtbank ten onrechte niet is ingegaan op haar beroepsgrond dat de rijksarchivaris heeft nagelaten haar verzoek te beoordelen aan de hand van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (hierna: AVG). Zij maakt aanspraak op verstrekking van informatie over de Holocaust, zoals volgt uit de laatste zin van punt 158 van de considerans van de AVG.

4.2. [...] Voor zover [appellante] betoogt dat de voorwaarde in artikel 24, aanhef en onder c, van de UAVG zich niet verdraagt met punt 158, ziet de Afdeling voor dat oordeel geen grond. In punt 158 van de considerans van de AVG staat: "[...] De lidstaten moeten tevens worden gemachtigd om te bepalen dat persoonsgegevens voor archiveringsdoeleinden verder mogen worden verwerkt, bijvoorbeeld met het oog op het verstrekken van specifieke informatie over het politiek gedrag onder voormalige totalitaire regimes, over genocide, misdaden tegen de menselijkheid, met name de Holocaust, of over oorlogsmisdaden." Uit punt 158 volgt niet dat er in het kader van wetenschappelijk onderzoek in verband met de Holocaust geen voorwaarden aan gegevensverwerking mogen worden gesteld.¹²⁶

De hoogste bestuursrechter laat met deze uitspraak de mogelijkheid bestaan dat voorwaarden aan toegang tot Holocaust gerelateerde materialen in archieven kunnen worden gesteld en dat de toegang tot deze archieven daarmee in de praktijk aldus beperkt is, doorgaans ten behoeve van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer.

2.9 Relatie met het maatschappelijk middenveld

De Nederlandse regering heeft goede werkrelaties met organisaties van Holocaustoverlevenden en nabestaanden van slachtoffers en overlevenden, in het bijzonder met het Nederlands Auschwitz Comité en de Stichting Sobibor. Een voorbeeld van de goede werkrelatie is de nauwe samenwerking over de plaatsing van de herinneringsstenen bij voormalig nazivernietigingskamp Sobibor. De Internationale Stuurgroep heeft het ontwerp van de Remembrance Avenue aangepast om tegemoet te komen aan de wensen van de Stichting Sobibor. Het resultaat is dat 500 stenen aan beide zijden van Remembrance Avenue zullen liggen. Een deel van de stenen zal zijn voorzien van namen van slachtoffers als eerbetoon van hun nabestaanden en een deel niet om die ongelijkheid voor nabestaanden zichtbaar te maken.

¹²⁶ ECLI:NL:RVS:2020:251

Het Nederlands Auschwitz Comité en de Stichting Sobibor organiseren ieder jaar verschillende reizen naar de voormalige naziconcentratiekampen in Polen. De deelnemers zijn nabestaanden van nazislachtoffers en medewerkers van organisaties die zich professioneel met de oorlog en/of nabestaanden bezighouden. De Provincie Gelderland subsidieert de Internationale Jongerenbijeenkomst die de Pools-Duitse verzoeningsstichting al vanaf 2013 ieder jaar rond 14 oktober organiseert, de datum van de Opstand in Sobibor. Deelnemers komen uit verschillende betrokken landen in Europa en, in het verleden, ook uit Israël.

3 Genociden

3.1 Herdenking Porajmos

Bij razzia's door heel Nederland op 16 mei 1944 arresteerden de nazi's Roma en Sinti. De mensen werden verzameld in Westerbork waar vandaan op 19 mei 1944 een trein met 245 Sinti en Roma naar Auschwitz vertrok. Op 19 mei 2019 vond op Herinneringscentrum Westerbork voor de tweede maal de Nationale Herdenking Vervolgingsslachtoffers Sinti en Roma plaats. De Staatssecretaris van VWS Blokhuis sprak tijdens de herdenking. Dit is geen jaarlijks terugkerende herdenking.

Ieder jaar is er in de jaarlijkse Nationale Holocaustherdenking aandacht voor de genocide op de Sinti en Roma, de Porajmos. Een orkest van Sinti verzorgt de muzikale begeleiding van de Nationale Holocaustherdenking en speelt traditionele muziek. Het Nederlands Auschwitz Comité ontwikkelt momenteel het Holocaust Namenmonument in Amsterdam. Bij de ontwikkeling van andere herinneringscentra zijn gewoonlijk vertegenwoordigers van Sinti- en Romagemeenschappen en lokale of regionale overheden betrokken. De stichting O Lungo Drom is een voorbeeld van zo'n vertegenwoordiger van de Sinti en Roma.

Verschillende Sintiorganisaties hebben, gebruik makend van de eerdergenoemde subsidieregeling, de afgelopen jaren lokale herdenkingen opgezet. Bijvoorbeeld de jaarlijkse herdenking van deze razzia en latere deportatie van Sinti uit de provincie Limburg in het dorp Beek. Ook in Amsterdam, Den Haag en kamp Westerbork zijn aparte gedenktekens gewijd aan de Porajmos. In 2018 werd in Oldenzaal een 'social sofa' geplaatst ter herinnering aan de razzia van 16 mei 1944. Deze herdenkingen richten zich uitsluitend op Sinti en Roma, daar zij zijn opgezet door en voor Sinti en Roma zelf. De internationale herdenking van de genocide op Roma vindt op 2 augustus plaats in verschillende Nederlandse plaatsen.

De vervolging en genocide van Sinti en Roma komen aan bod in verschillende academische programma's die in het hoofdstuk Academische programma's hierboven worden beschreven. In het onderwijs komt de genocide op Sinti en Roma nauwelijks aan bod in geschiedenislessen en schoolboeken. De Anne Frank Stichting en het Nationaal Comité 4 en 5 mei waren in dit verband partner in drie projecten die deze lacune hebben trachten te dichten door middel van een aantal activiteiten en producten zoals het *Requiem voor Auschwitz/Internationale Conferentie* in 2012¹²⁷ en de digitale tentoonstelling *De Vergeten Genocide* op www.romasinti.eu/nl die ook lesmateriaal bevat over de moord op de Sinti en Roma tijdens de Holocaust.

Herinneringscentrum Kamp Westerbork besteedt aandacht aan de verschrikkingen van de Porajmos in de vaste tentoonstelling. In 2019 versterkte Herinneringscentrum Kamp Westerbork de verbinding met de Sinti- en Romagemeenschap via samenwerkingsprojecten met Sinti en Roma. Voorbeelden daarvan zijn de tentoonstelling *Opgejaagd*, het opstellen van enkele 'Westerborkportretten' over

¹²⁷ De conferentie was op 6 mei 2012 in Amsterdam. De uitvoeringen vonden plaats in Amsterdam, Berlijn, Boedapest, Frankfurt, Krakau, Praag en Tilburg in de periode mei 2012 – januari 2013. <http://www.requiemforauschwitz.eu/nl/index.html>

Sinti en Roma, en de gezamenlijke organisatie van de nationale Sinti- en Romaherdenking.

De website romasinti.eu werd in 2012 gelanceerd.¹²⁸ De website is beschikbaar in acht talen en bevat informatie over de Porajmos en portretten van vervolgte Sinti en Roma. Ook in 2012 werd de expositie *In Memoriam, de gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma- en Sinti kinderen 1942-1945* gehouden in het Gemeenschappelijk Archief in Amsterdam. Er worden ook andere activiteiten met betrekking tot de geschiedenis en de genocide op de Sinti en Roma georganiseerd, zoals herdenkingsdiensten, bezoeken aan concentratiekampen, een reizende fototentoonstelling, een rondreis met de bus op 4 mei om aandacht te vragen voor de Porajmos, radio-uitzendingen, enz.

Met hulp van de eerdergenoemde subsidieregeling zijn de afgelopen jaren enkele tentoonstellingen opgezet over de genocide van de Sinti en Roma. Zo heeft de tentoonstelling 'O Lungo Drom' in diverse prominente plaatsen in Nederland gestaan.

De nagedachtenis van gedeporteerde Sinti en Roma krijgt toenemende aandacht in Nederland zoals blijkt uit het toenemend aantal monumenten in steden. Op 25 november 1978 is het Zigeunermonument 'Hel en vuur' in Amsterdam onthuld. Dit is het eerste monument ter wereld voor Roma en Sinti. In de periode tussen 1978 en 2012 zijn diverse monumenten voor de Sinti gemeenschap onthuld. Het monument *De 102.000 stenen* in Herinneringscentrum Kamp Westerbork herdenkt Joden, Sinti en Roma. In 2019 is in Den Bosch de Namenplaquette geopend. Aan de Weesperstraat in Amsterdam zal het Holocaust Namenmonument verrijzen. Het zal het eerste nationale gedenkteken zijn waarop de namen van alle slachtoffers van de Holocaust en de Porajmos genoemd worden.

3.2 Herdenking vervolging of genocide van andere groepen

Nederland heeft geen specifieke nationale herdenkingen voor andere groepen die slachtoffer zijn geworden van het nazisme. De Nederlandse herdenkingstraditie met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust heeft weerklink gevonden in de omgang met en verwerking van andere trauma's. Elk jaar op 11 juli wordt voor het parlement in Den Haag de genocide in Srebrenica herdacht. Dutchbat, het Nederlandse detachement in UNPROFOR, bleek niet in staat de val van de Srebrenica enclave te voorkomen net zomin als de daaropvolgende moord op de moslimmannen uit de enclave. Een ander voorbeeld is de kwestie van de Armeense genocide. De gemeenschap van Armeniërs in Nederland herdenkt het trauma in Almelo en Assen en bij de herdenking in Jerevan is er regeringsvertegenwoordiging.

In de jaren vanaf 2010 is er een steeds luider pleidooi voor de herdenking van de trans-Atlantische slavernij, met oog voor de rol die Nederlanders hebben gespeeld bij deze mensenrechtenschendingen.

¹²⁸ <https://romasinti.eu/nl/>

4 Toekomstig werk

4.1 Bekendheid IHRA in Nederland

IHRA is als organisatie niet alom bekend in Nederland. De producten van IHRA en de impact van IHRA op Nederlands beleid is echter onmiskenbaar. De Nederlandse delegatie werkt aan de verbetering van de zichtbaarheid van het werk van IHRA in het Nederlands werkveld. IHRA is buiten deze kring van experts en directbetrokkenen minder bekend in Nederland. De bekendheid zal enigszins vergroten met het vertalen en verspreiden van de verschillende definities en richtlijnen van de IHRA. Op dit moment worden de werkdefinitie van Holocaustontkenning en -verdraaiing en de aanbevelingen voor onderwijs over de Holocaust vertaald naar het Nederlands. De Nederland-delegatie naar de IHRA en Platform WO2 werken aan een plan van aanpak voor verspreiding van de aanbevelingen.

Sinds 2016 publiceert het Nationaal Comité voor 4 en 5 mei op zijn website een overzicht over plenaire vergaderingen van de IHRA. Elk nummer van de halfjaarlijkse publicatie van het comité, NC Magazine, bevat een artikel over IHRA en IHRA-gerelateerde zaken, zoals de Holocaust in Italië, de Holocaust in Zwitserland en de Holocaustarchieven.¹²⁹

4.2 Kennis over IHRA bij maatschappelijke organisaties

De belangrijkste relevante maatschappelijke organisaties op het gebied van oorlogsslachtoffers en slachtoffers van de Holocaust zijn de Anne Frank Stichting, JCK, Herinneringscentrum Kamp Westerbork (en LSG), het Nederlands Auschwitz Comité, het Centrum informatie en documenten Israël (CIDI) en de Stichting Sobibor. Deze organisaties kennen IHRA goed vanwege het lidmaatschap van de Nederlandse delegatie of vanwege relaties met leden van de Nederlandse delegatie. De kennis van IHRA bij de organisaties van Sinti en Roma in Nederland is niet bekend.

Organisaties die actief zijn op het gebied van antidiscriminatie zijn onder andere het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO), het Centraal Joods Overleg (CJO), Forum, de Interculturele Alliantie, de Stichting Inspraakorgaan Turken in Nederland (IOT) en het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN). De kennis van IHRA bij deze organisaties is niet onderzocht en naar verwachting niet groot.

4.3 Focus op andere gebieden

Deze paragraaf behandelt vraag 24 van de country report questionnaire On what other areas would you like IHRA to focus? What might be future priority themes?

De Nederlandse delegatie waardeert de halfjaarlijkse IHRA plenaries als een ontmoetingsplaats voor regeringsvertegenwoordigers en experts. De delegatielieden gebruiken de plenaries om ideeën op te doen en om te onderzoeken waar gedachten uit Nederland aansluiting vinden bij ideeën en plannen van andere IHRA-lidstaten. De delegatie wenst in dit landrapport drie onderwerpen te benoemen waar IHRA in de nabije toekomst aan zou kunnen werken.

¹²⁹ NC Magazine, uitgaven 7-1 (2018); 6-1 en 6-2 (2017); 5-2 en 5-1 (2016).

Ten eerste een herhaling van het pleidooi van de Nederland-delegatie tijdens de plenary in december 2019. Er lijkt binnen de IHRA-gemeenschap een brede interesse om kennis te nemen van nationale tradities en benaderingen van herdenking en herinnering. Tijdens de bijeenkomst in de Luxemburgse plenary in december 2019 van de Museums and Memorials Working Group is opgeroepen tot het ontwikkelen en uitvoeren van een onderzoek naar nationale herdenkings- en herinneringstradities die ook ideeën over de toekomst van herinneren en herdenken adresseert. Nederland steunt die oproep.

Ten tweede wil de Nederland-delegatie graag in gesprek met de IHRA-gemeenschap over hoe om te gaan met de verschuiving van de opzet van educatie rondom de Holocaust. Nu de ooggetuigen langzaam maar zeker van ons wegvallen, en herinneren definitief overgaat in herdenken vindt de Nederlandse delegatie het relevant om de toekomst van het onderwijs over de Holocaust te bespreken. Ter ordening van de gedachten volgen hier drie scenario's:

- Scenario 1: Leren over de Holocaust.
Het gaat hier om de historische contextualisering van de Holocaust. Een overgrote meerderheid (80-85%) van docenten uit meerdere IHRA-lidstaten ervaart een gebrek aan kennis en handelingsverlegenheid om dit scenario te volgen. De Recommendations for Teaching and Learning about the Holocaust kunnen helpen de kennis te vergroten en de handelingsverlegenheid weg te nemen.
- Scenario 2: Leren van de Holocaust.
Hier gaat het om het leren van de ervaringen van de Holocaust als onderdeel van burgerschapsvorming. De historische complexiteit van de Holocaust komt in dit scenario niet meer intensief aan de orde.
- Scenario 3: Leren met de Holocaust.
Het betreft hier de zogenaamde mediatisering van de Holocaust. Voor veel jongeren zijn online media en films de belangrijkste kennisbronnen over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust. Het probleem daarvan is dat films als *Oorlogswinter* en *The Boy in the Striped Pyjamas* historische feiten over de Holocaust aanpassen en soms zelfs een oneigenlijke gelijkwaardigheid tussen slachtoffers en daders creëren.

Ten derde, de Nederland-IHRA-delegatie is zich bewust van het verschil in beleving van de Holocaust in de verschillende lidstaten. De verschrikkingen van de Holocaust zijn ongekend en uniek in de wereldgeschiedenis en vergelijkingen met andere gebeurtenissen gaan mank. Nederland hecht echter aan erkenning dat vóór, tijdens en na het naziregime ook andere regimes en bewegingen zich ernstig hebben misdragen tegen mensen in door deze regimes beheerste gebieden. Het is volgens de Nederland-delegatie van belang de intense gevoelens van angst, onzekerheid, frustratie, woede en behoefte aan genoegdoening expliciet te erkennen. De Nederland-delegatie steunt vanuit deze overtuiging IHRA bij het aangaan van een relatie met GAAMAC, de Global Action Against Mass Atrocities.

4.4 Lidmaatschap IHRA

De Nederlandse regering was een van de oorspronkelijke ondertekenaars van de Verklaring van Stockholm in 2000 en zal de principes ervan blijven onderschrijven. Nederland is meer dan tevreden met wat IHRA realiseert in de uitwisseling tussen regeringsvertegenwoordigers en experts op diverse terreinen en van diverse

disciplines. Het wereldwijde karakter van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust vereisen internationaal, grensoverschrijdende samenwerking om vragen over educatie over, het onderzoek naar en de herdenking van de Holocaust te voorzien van een mondiale benadering en reflectie op effectiviteit. Nederland heeft er alle vertrouwen in dat het huidige proces van strategische en organisatorische reflectie en heroriëntatie zal leiden tot betere resultaten in de gecoördineerde bestrijding van antisemitisme, Holocaustontkenning en Holocaustvervorming. Daartoe neemt Nederland deel aan de debatten binnen IHRA met een gevarieerde delegatie die niet alleen kritische vragen stelt, maar ook richtlijnen, programma's en beleid uit het Nederlandse werkveld als voorbeeld uitdraagt. De uitwisseling met collega's over de hele wereld is de meerwaarde waar de Nederland-delegatie naar op zoek was en heeft gevonden binnen de IHRA.

Het herinneren aan en herdenken van de Holocaust, onderzoek doen naar en onderwijs verzorgen over de Holocaust naast het bestrijden van antisemitisme vergt professionele expertise en internationale samenwerking voor een effectieve aanpak. IHRA is geschikt gebleken voor die taak en Nederland zal op alle mogelijke manieren blijven bijdragen aan het realiseren van de doelen van IHRA. **A world that remembers the Holocaust. A world without Genocide!**